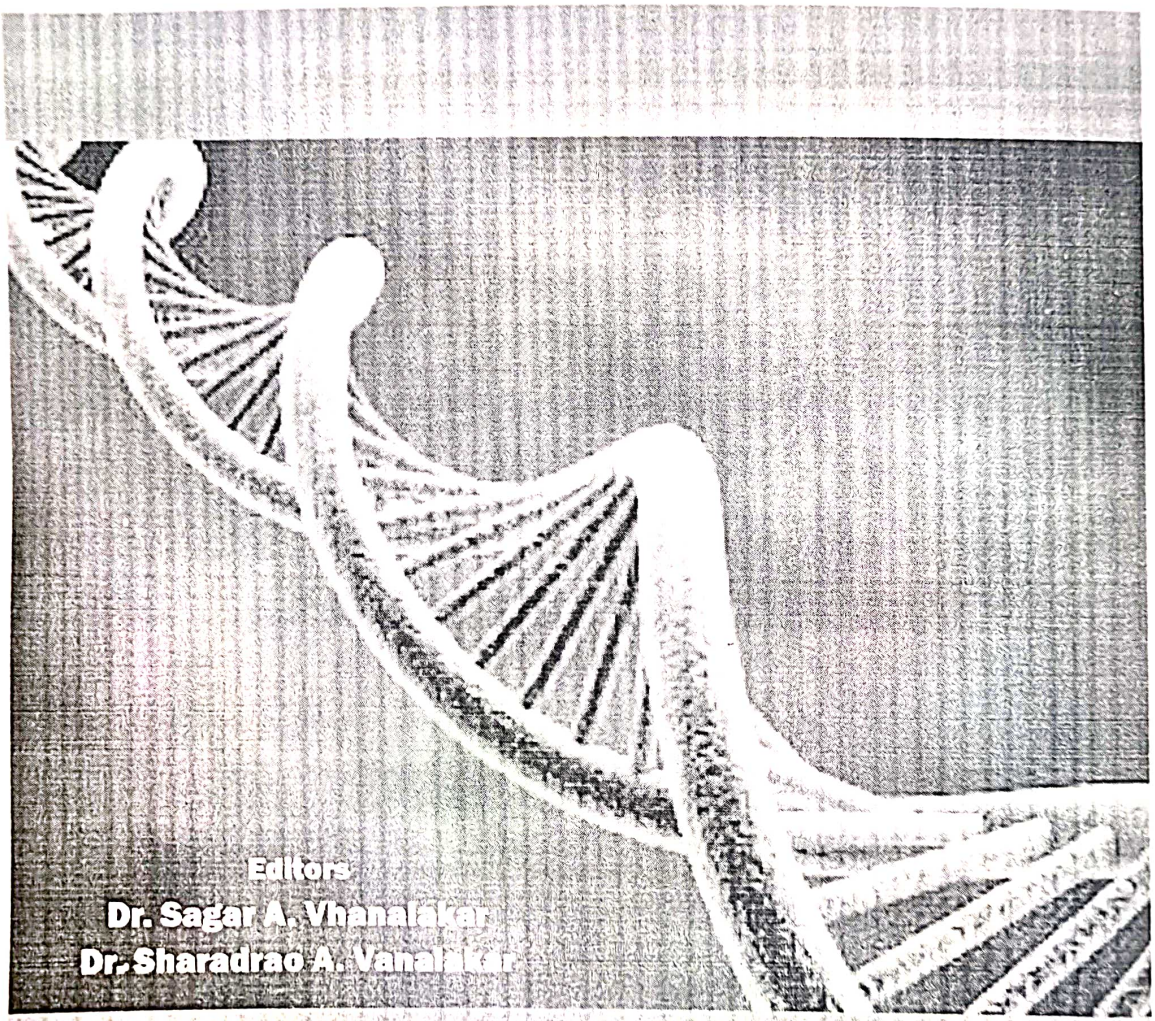
499

ISBN: 978-81-931247-0-3

EMERGING RESEARCH TRENDS IN LIFE SCIENCES

Editors
Dr. Sagar A. Vhanalakar
Dr. Sharadrao A. Vanalakar

Bhumi Publishing

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

500

EMERGING RESEARCH TRENDS IN LIFE SCIENCES

Editors

Dr. Sagar A. Vhanalakar

Department of Zoology

Dr. Sharadrao A. Vanalakar

Department of Physics

Shri Mouni Vidyapeeth's

Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College,

Gargoti, Kolhapur, Maharashtra, India

Bhumi Publishing

Bhumi Publishing

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207,

Maharashtra, INDIA

2015

First Edition: 2015

ISBN: 978 – 81 – 931247 – 0 – 3

© Copyright reserved by the editors

Publication, Distribution and Promotion Rights reserved by Bhumi Publishing, Nigave Khalasa, Kolhapur.

Despite every effort, there may still be chances for some errors and omissions to have crept in inadvertently.

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronically, mechanically, by photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editor or publisher of the book.

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Printed at:

Bhumi Imaging,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Price:

₹ 400/-(Rupees Four Hundred) only

582

CHAPTER 29

PREPARATION OF A LOCAL ENVIRONMENTAL AWARENESS PACKAGE FOR CONSERVATION OF ENVIRONMENT AND BIODIVERSITY AMONG 10TH STD. STUDENT

ISBN:
978-81-931247-0-3

Pratibha Sadashiv Desai

Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti,

Tal-Bhudargad, Dist-Kolhapur, 416 209 M. S. India

Author E-mail: *pnimbalkar67@gmail.com*

ABSTRACT

"Environment means not only biotic &non biotic components but it also includes poverty, population, cleanliness, illiteracy, diseases, terrorism etc." This definition clears that environment consists of mutual interaction between biotic & abiotic components. The natural environment consists of lithosphere, hydrosphere, atmosphere as well as animals, plants & microorganism. On the other hand population, economic, social, political & religious environment in included in man-made environment. So it is times need for happy &luxurious life we have to maintain healthy & beautiful environment.

KEYWORDS: Local Environmental Awareness Package, Environment & Biodiversity conservation

INTRODUCTION

For sustainable development it is needed to conserve the environment and biodiversity. After industrial revolution the problems of environmental degradation have become so fast that there was an urgent need to held national & a international conferences& workshops to think over preservation &conservation of environment. In the conferences& workshops held after 1972 different ways of environmental management were discussed. Nowadays there is increase in industry, population, pollution, diseases, cement jungle, mental stress, lack &peacefulness, chemical fertilizers. Because of all these things environment is totally disturbed & drawn in danger by man. So its current needs of sustainable development & conservation of environment & biodiversity. It will happen if there is awareness about environment. So in this study researcher has tried to prepare package for creating local environmental awareness among 10th std. students.

OBJECTIVES

1) To analyze 10th Std. Curriculum with reference to environment.
2) To find out features of local environment.
3) To find out awareness about local environment among the 10th Std. students.
4) To prepare local environmental awareness package for 10th Std. students.

ASSUMPTIONS

1) The student gets the knowledge of local environment then there is change in behavior of students about environmental conservation.
2) It is possible to prepare a local environmental awareness package for 10th Std. students.

SCOPE & DELIMITATIONS OF RESEARCH

1) The present research includes the students of the 10th Std. studying in Dault Vidhya Mandir, Madilage Bk, Tal- Bhudargad, Dist- Kolhapur (MS) 2013-14
2) These students come from local area of Madilage (BK), Malwadi, Ganeshnagar, Madilage Kh, Kalanakwadi, Malwadi (Tal- Bhudargad, Dist- Kolhapur)
3) Twenty person from each of those local places. Thus total 120 persons were included in the sample. Sarpanch & other experienced persons were included in the sample.

RESEARCH METHOD

The Researcher has used survey method for this research.

Sampling-

Purposive sampling method has been used in the present research study.

Tools of the Research- The researcher has used observation schedule, Questionnaire, Interview as tools of data collection.

Analysis of the data-

The researcher has calculated percentage for quantitative data analysis. Qualitative data analysis has also been done wherever necessary.

RESEARCH FINDINGS

Main findings according to the objectives

Objective- 1

1) The 10th std curriculum of languages, mathematics, science History, Civics, Geography, work experience and physical education has been planned to create environmental awareness in the students.

2) The Govt. has been giving training primary and secondary teachers through sarvashiksha Abhiyana to study environmental problems and to know the relationship among various subjects and the present scenario.

Objective- 2

1) The local environmental study for 10th std. students can be studied regarding forest resources, Animal life Fuels, Water resources, Soil, Population problems, Health, environment protection and preservation.

Objective- 3

1) Very less No. 10th class students are found aware about environment problems.

Objective- 4

1) The Local environmental awareness package (EAP) has been prepared by the researcher, the EAP has based on all the inferences.

RECOMMENDATIONS

A) Local Visits :

1) The students should be informed through Botanical exhibition of medical plants and further motivated by prizes and awards.
2) The students should be reinforced through field trips to Nurseries and local forestation areas.
3) Solar lantern, Solar hitter, Solar Cooker etc. are the Need of the days. The home visits should be conducted to such houses using all these solar resources so that as students could understand the importance of energy saver appliances.

B) Lectures and Discussion :

4) The lectures of developed and advanced farmers, Agri. officers, doctors etc. should be conducted in the schools.
5) Lectures of bird friends, environmental experts, Naturemitras should be arranged in the schools.
6) Guidance on Various Schemes of the Govt. Should be given by the help of forest dept., Agri Unit, Eregation unit through visits of such related officers.

C) Business Guidance :

7) The lectures and Guidance should be imparted about veterinary enterprises through district trade centers.

श्री मानी विद्यापीठ, गारगोटी
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,गारगोटी.
मरलीधरनगर, ता. भुदरगड, जि. कोल्हापूर. (महाराष्ट्र) - ४१६ २०९

8) Agree officer should be invited to facilitate information on fruit tree, Plantation, Trading i.e. local & seasonal utility based businesses.

D) Competition, Tours, co curricular Activities :

9) The essay writing and Environmental location contests should be arranged on various topics like Need of environment protection & preservation, Vrukshavalli Amha Soyare Vanchare, Nadi Amachi Mata, Jamin Hech dhan, Pradushan Rokha Anarogya Tola, Population explosion, Modernization & environment etc.

10) Environmental problem and remedies should be focused by means of cocurricular activities like gatherings, science exhibition, Quiz contest etc.

11) Highly motivated personalities like environment experts, bird comrades, Nisargamitras etc. should be interviewed in the school. This will orient students and teachers to preserve the local environment.

REFERENCES

Ahirrao, Alizad and other (1991): Environment Education. Pune : Nirali Prakashan.

Best, J. W. (2009): Research in Education Englewood Clefts .N.J. prentice Hall.

Buch, M. B. (1988-92): Fifth survey of Research in Education, Volume II New Delhi: NCERT.

Mahatma Fule Krushi University (2006): Krushi Darshan Rahuri.

NCERT (2005). National curriculum frame work. 2005, New Delhi : NCERT

Yeole, C. M. (2000): Environmental Awareness Kolhapur: Department of Education, Shivaji University Kolhapur

६५०

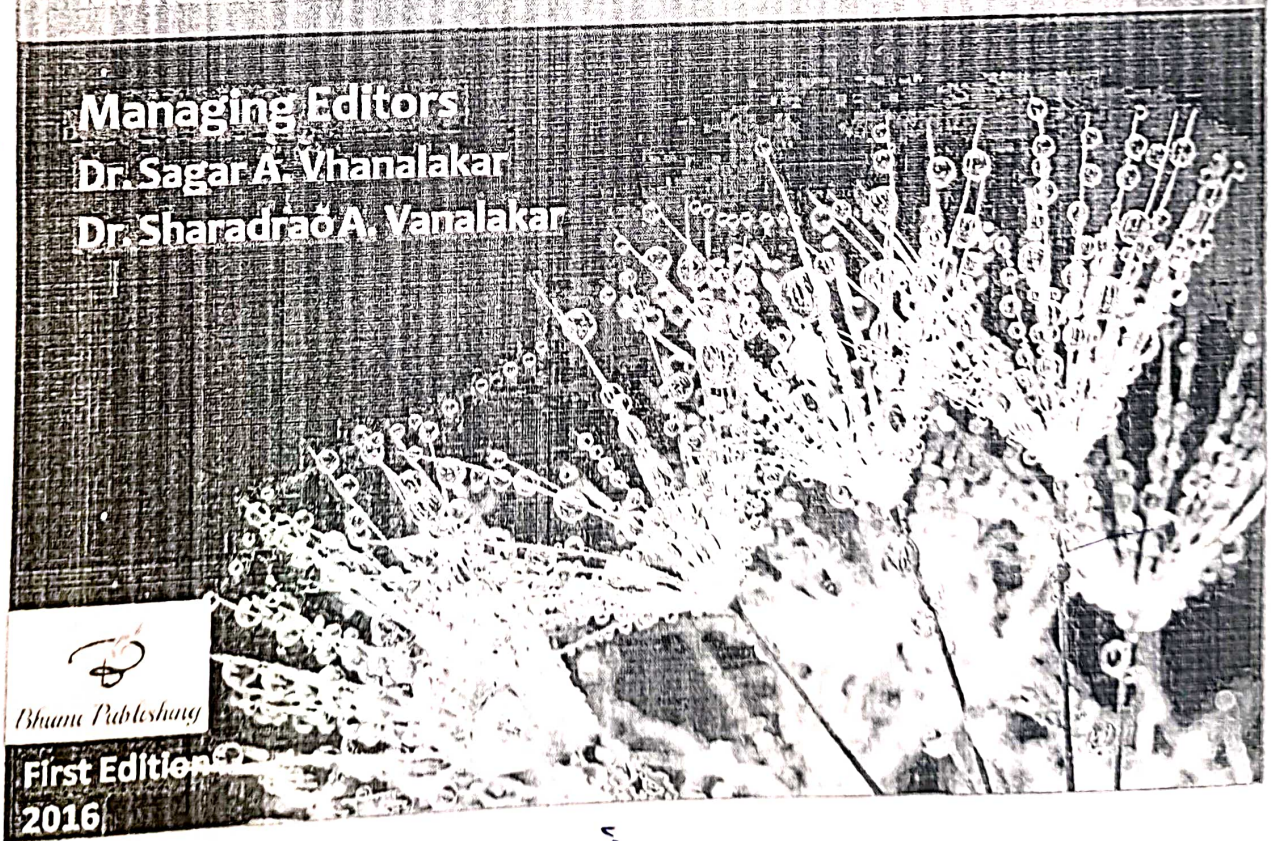
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
स्थापना - १९५६
गारगोटी, जि.कोल्हापूर

ISBN: 97881-931247-2-7

Water Research and Technology

Associate Editors
Dr. (Smt.) M. S. Kadam
Dr. (Smt.) P. S. Desai
Dr. (Smt.) Shakuntala Mishra
Mr. Rahul Dev Bengal

Managing Editors
Dr. Sagar A. Vhanalakar
Dr. Sharadrao A. Vanalakar

Bhumi Publishing
First Edition
2016

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

641

Water Research and Technology

Associate Editors

Dr. (Smt.) M. S. Kadam P. G. Research Centre, Department of Zoology, Yeshwant Mahavidyalaya, Nanded, M.S., INDIA	**Dr. Biplab Kumar Das** Department of Zoology, Silapathar Science College, Silapathar, Dhemaji, Assam
Dr. (Smt.) P. S. Desai Acharaya Jawadekar College of Education, Gargoti, Tal - Bhudargad, Dist - Kolhapur, M.S. India	**Dr. (Smt.) Shakun Mishra** Department of Botany, Govt. S. N. P. G. College, Khandwa (M.P.) INDIA
Mr. Rahul Dev Behera Program Assistant, KVK, Malkangiri, Odisha, INDIA	

Managing Editors

Dr. Sagar A. Vhanalakar
Department of Zoology

Dr. Sharadrao A. Vanalakar
Department of Physics

Shri. Mouni Vidyapeeth's Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College, Gargoti,
Tal – Bhudargad, Dist – Kolhapur, 416209 M.S., INDIA

Bhumi Publishing

Bhumi Publishing
Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, INDIA

2016

692

First Edition: 2016

ISBN: 97881-931247-2-7

© Copyright reserved by the managing editors

Publication, Distribution and Promotion Rights reserved by Bhumi Publishing, Nigave Khalasa, Kolhapur.

Despite every effort, there may still be chances for some errors and omissions to have crept in inadvertently.

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronically, mechanically, by photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editors or publisher of the book.

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Website: www.bhumipublishing.com

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Available online at: www.bhumipublishing.com/books/water research and technology

Dr. (Smt.) P. S. Desai

Dr. (Smt.) P. S. Desai is presently working as assistant professor at Shri Mouni Vidyapeeth's Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti, Dist – Kolhapur, M. S., India. She has 24 years of experience in teaching and four years of administration experience as Principal. She is actively engaged in research and extension work from last decade. Dr. Desai published 45 research papers in various state, national and international journals and books. She attended and presented research papers in 30 national and 05 international conferences.

Dr. Desai received 'Excellent Research Paper' Award at MSSTEA Annual National Conference for two times. She is working as a course coordinator for YCMOU (Open University on Maharashtra) from last 10 years in education faculty. She contributed actively in curriculum framing for B. Ed. (Shivaji University, Kolhapur). She is members of many scientific professional bodies and societies. She delivered more than 15 invited talks on various subjects including Science, Mathematics, and Education etc. Apart from academic record, Dr. Desai also worked as examiner for various science exhibitions and other examinations carried out by district and state level bodies.

8	AN ENVIRONMENT FRIENDLY GREEN PROTOCOL FOR THE SYNTHESIS OF NOVEL COMPOUNDS IN AQUEOUS MEDIA WITH THEIR BIOLOGICAL EVAULATION M. S. Kadam
9	PHYSICO-CHEMICAL ANALYSIS OF GROUND WATER SAMPLES OF JHARIA COAL MINING REGION, DHANBAD, INDIA B. P. Panigrahy and Prasoon Kumar Singh
10	WATER (H_2O) AT GLANCE Rajaram Gundu Chougale
11	ASPECTS OF WATER POLLUTION: DATA ANALYSIS Pratibha Sadashiv Desai
12	SEASONAL VARIATIONS IN PHYSICO- CHEMICAL CHARACTERISTICS OF MUDAL VILLAGE POND FROM BHUDARGAD TAHSIL, KOLHAPUR, (M.S.) INDIA S. A. Vhanalakar
13	STUDY ON HYDROBIOLOGICAL PARAMETERS OF GODAVARI RIVER AT PAITHAN D. R. Deshmukh
14	WATER QUALITY ASSESSMENT AND MONITORING Ch. Vivek and M. Bhaskar
15	ORGANIC FARMING AND CONSERVATION OF RESERVOIRS IN M.P. STATE Leena Murlidharan and Sanjay Wagode

ISBN: 97881-931247-2-7

ASPECTS OF WATER POLLUTION: DATA ANALYSIS

Pratibha Sadashiv Desai

Acharaya Jawadekar College of Education, Gargoti

Tal - Bhudargad, Dist - Kolhapur, Maharashtra, India 416 209

Corresponding author E-mail: pnimbalkar67@gmail.com

ABSTRACT:

From last few decades world is shouting against the pollution and its harmful effect. Pollution became a hot issue all over the world. All the countries have taken a serious action to control the pollution. Each and every nation has been engaged in preparation of National Environmental Policy for sustainable development and conservation of natural resources. Now a days pollution is a global issue. Earth summit held on Environmentand Development at Rio-de-Janerio in 1992 concluded that the continuous degradation of environment will never achieve sustainable development. Water is the most essential component for human existence. Mankind has definitely polluted the water resources of the world. This is so because we have not limited our use of water. We have over used water to make it a scarce element and our continuous usage has made it becomepolluted and contaminated over the course of time.It is the need of time to aware about water pollution.So purpose of this paper is to create awareness about causes effects and prevention of water pollution among each and every person.

KEYWORDS: Water pollution; aspects

INTRODUCTION:

Water is the most essential component for human existence. The Earth is called as 'Blue Plant' because of water. Water covers almost three fourth of earth's surface. Water is not only essential for survival of all living things but is also the source of economic wealth and the creator of beautiful environment. Water is needed for agricultural production, industrial production and to meet various other needs for human survival. Now a day, this precious resource is facing the two serious problems pollution and acute shortage.Fresh water and marine water, both are facing the problem of deterioration of water due to anthropogenic activities like industrialization urbanization and population explosion. So it is very essential to know our responsibility to save water and also to prevent water pollution.

ISBN: 97881-931247-2-7

OBJECTIVES OF THE RESEARCH WORK:

i. To study the concept and causes of water pollution.

ii. To study the effect, prevention and control of water pollution.

SCOPE AND IMPORTANCE OF THE RESEARCH WORK:

i. Present paper is important for all student and teacher of environmental science faculty.

ii. Present paper is important for all human being who can understand the issues of water.

RESEARCH METHODOLOGY:

For present research researcher used document analysis method.

DATA ANALYSIS AND INTERPRETATION:

Today everyone is discussing about the pollution.Pollution is defined as, undesirable change in the physical chemical or biological characteristics of natural water, air, or soil, which can adversely affect on the life or can create a potential health hazards to any lining organisms or can cause damage to non-living things material or property.

WATER POLLUTION:

The negative change in physical, chemical and biological properties of natural water due to addition of pollutants causing adverse effects on aquatic life and other living being including man is called water pollution.

The classification of water pollution can be done on the basis of

i. Origin of pollution

ii. Source of pollutants

iii. Nature of pollutants

iv. Habitat and storage site.

The water pollution can be studied on the basis of nature of pollutants like physical pollution, chemical pollution and biological pollution, etc. The water pollution can be studied on the basis of habitat and storage site in which the water resource is divided into surface water pollution and ground water pollution. The surface water pollution involves the river water pollution, lake water pollution,

Water Research and Technology

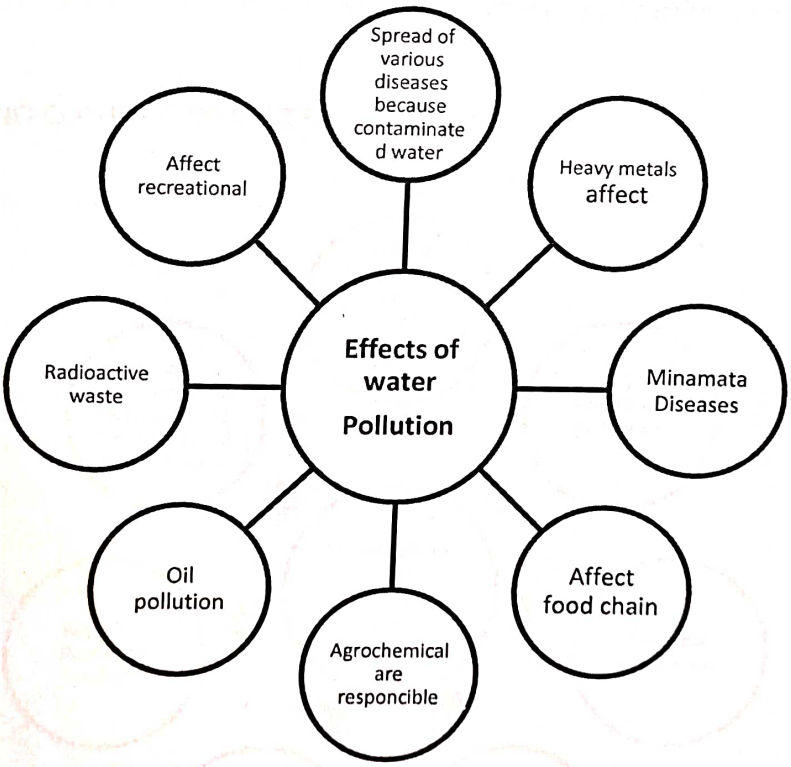
ISBN: 97881-931247-2-7

estuarine water pollution, sea water pollution, etc. The ground water pollution involves change in quality of hand pumps, bore wells, open wells, etc.

HOW CAN WE CHECK THE PURITY OF THE WATER?

To check the pollution load and water safety for different uses, regular monitoring is required. Water quality is determined by different parameters like PH, turbidity, dissolved oxygen, biological oxygen demand, chemical oxygen demand, nitrates, phosphate sulphate, chlorides, etc. The biological parameters involves most probable number (MPN) and standard plate count (SPC), detection of pathogens, also some phytoplankton and zooplankton are used as pollution indicator species.

EFFECTS OF WATER POLLUTION:

EFFECTS OF WATER POLLUTION:

i. Diseases like cholera, typhoid, dysentery, poliomyelitis etc. spread by contaminated water.

ii. Many organic and inorganic compounds are harmful to living system, toxic compounds like heavy metals, pesticides, cyanides are also harmful.

ISBN: 97881-931247-2-7

iii. Mercury and cadmium course diseases like 'Minamata' andItai-Itai' respectively.

iv. Chemical pesticides undergo biotransformation through food chain.

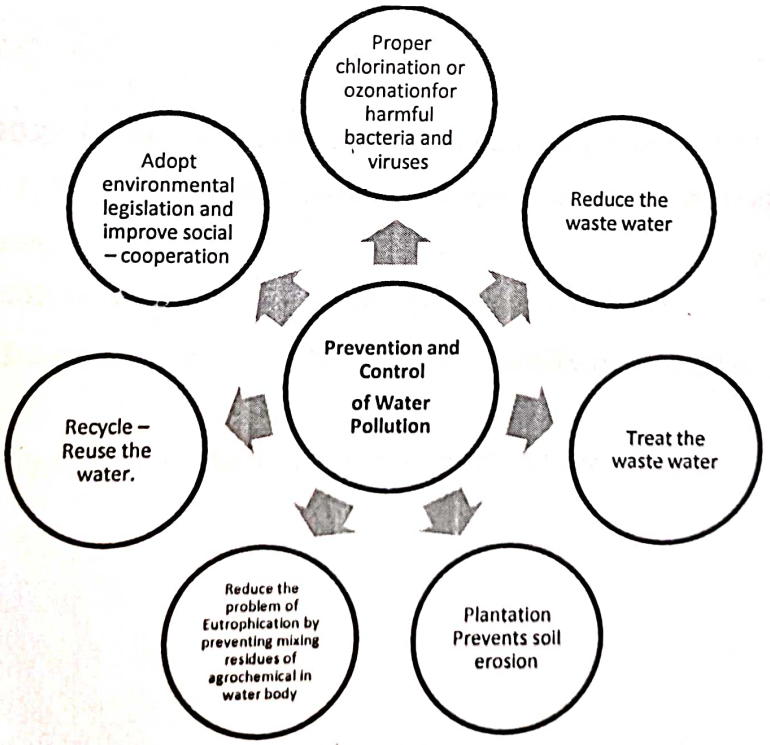
v. Because of agrochemicals like nitrates and phosphates coming from field runoff causes nutrient enrichment of water body. It favoursluxuriantand rapid growth of aquatic weeds. This process in known as 'Eutrophication'. Here the dissolved oxygen get depleted and leads to suffocation of aquatic life.Higher levels of nitrates are responsible for 'Methaemoglobinemia'

vi. Oil pollution in water forms a distinct layer on upper surface which inhibits the mixing of dissolved oxygen. The aquatic animals get killed as the oil coals the body surface and prevents the gas exchange.

vii. Radioactive waste in aquatic bodies leads to genetic damages mutation and mortality.

viii. Polluted water affects the recreational value as well aesthetic beauty of any water body.

PREVENTION AND CONTROL OF WATER POLLUTION:

ISBN: 97881-931247-2-7

INTERPRETATION:

Savingof water is important and people must learn to conserve it.We are already shot of fresh water is the basic to our living. If we can't save the water, then the next wars in the world will be fought over water.So saving of water is important and people must learn to conserve it.

CONCLUSIONS:

i. The negative change in physical chemical and biological properties of natural water due to addition of pollutants causing adverse effects on aquatic life and other living being including man.

ii. Effects of polluted water are –heavy metals affect, agrochemicals are responsible, oil pollution affect, radioactive waste, Affect recreational it spreads various diseases.

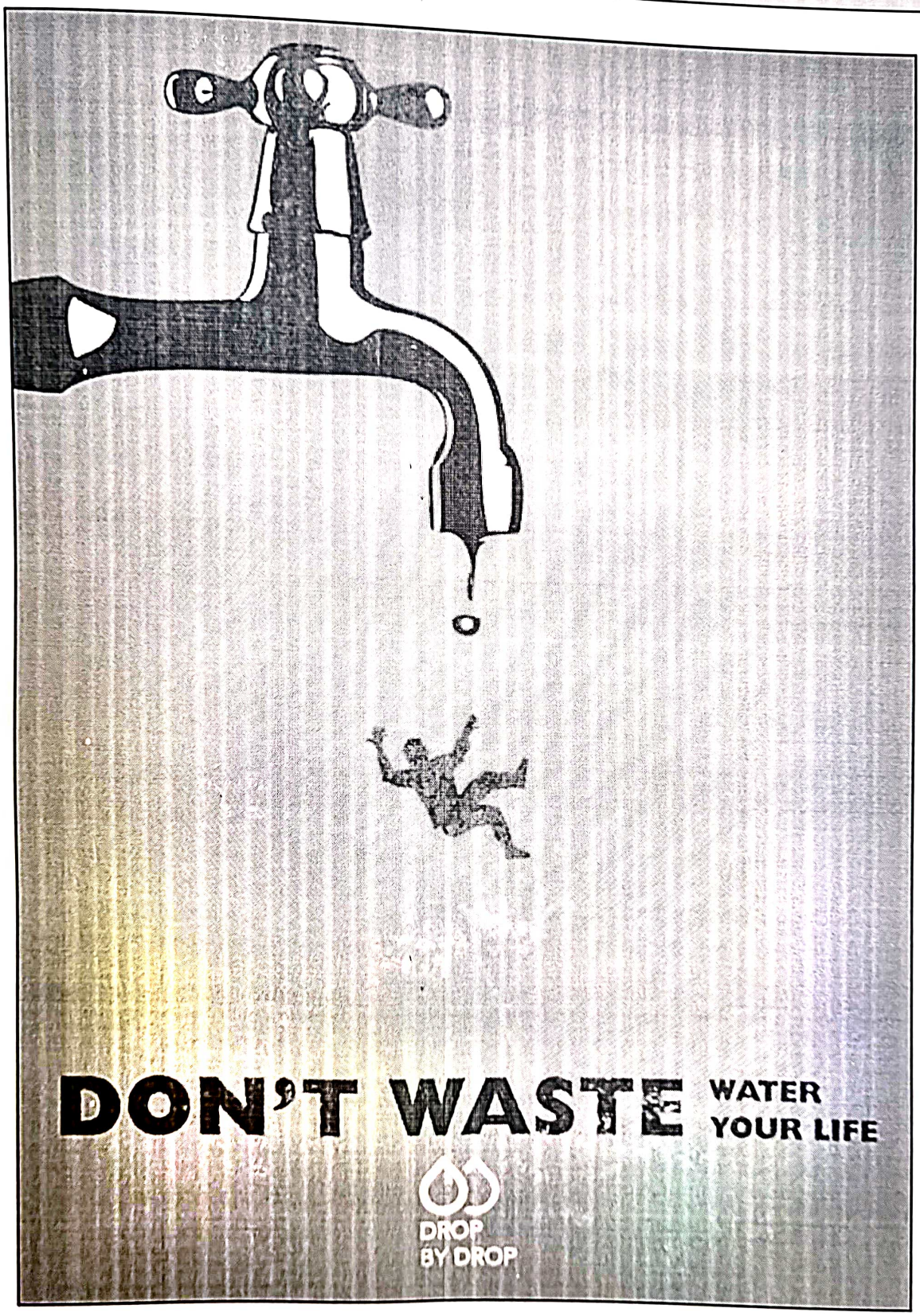
iii. We can prevent and control water pollution by – Recycling water, Reducing over use of water, preventing mixing of agrochemical, by doing plantation, proper chlorination, ozonationfor disinfection of harmful bacteria and viruses.

REFERENCES:

1. Best, J. W. (2009) Research in Education EnglewoodClifts N. J. Prentice Hall.
2. Kothari, C. R. (2005) Research Methodology New age. International (P) Limited, Publisher Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.
3. Raut, P.D. (2009) Environmental studies: Shivaji University, Kolhapur.
4. http://www.tropical-rainforedt-animals.com/how-to-reduce-pollution.html Retrieved on 29 March 2016.
5. www.indinaexpress.com 22 March 2016 Retrieved on 25 March 2016.

ISBN: 97881-931247-2-7

652

65

Reg. No. Maha/22661/Kop (04.08.2006)

BhumiGraminVikasSanstha's

Bhumi Publishing

Nigave Khalasa, Tal – Karveer, Dist – Kolhapur M.S., INDIA 416 207

Website: www.bhumipublishing.com E-mail: bhumipublishing@gmail.com, editor@bhumipublishing.com

Managing Editors: Dr. Sagar A. Vhanalakar (Cell: 0758857082, 07875170082)

Dr. Sharadrao A. Vanalakar (Cell: 07875170081)

Bhumi/le er/2016-17/26

Date: 30.01.2017

Certificate

This is to certify that, **Dr. (Smt.) P. S. Desai,** Acharaya Jawadekar College of Education, Gargoti, Tal - Bhudargad, Dist - Kolhapur, M.S. India, INDIA has worked as an '**Associate Editor**' for the book entitled "**Water Research and Technology**" published by our publishing house. Dr. (Smt.) P. S. Desai also contributed in the form of book chapters in this book.

We remain thankful to her contribution and wish her a bright and successful career.

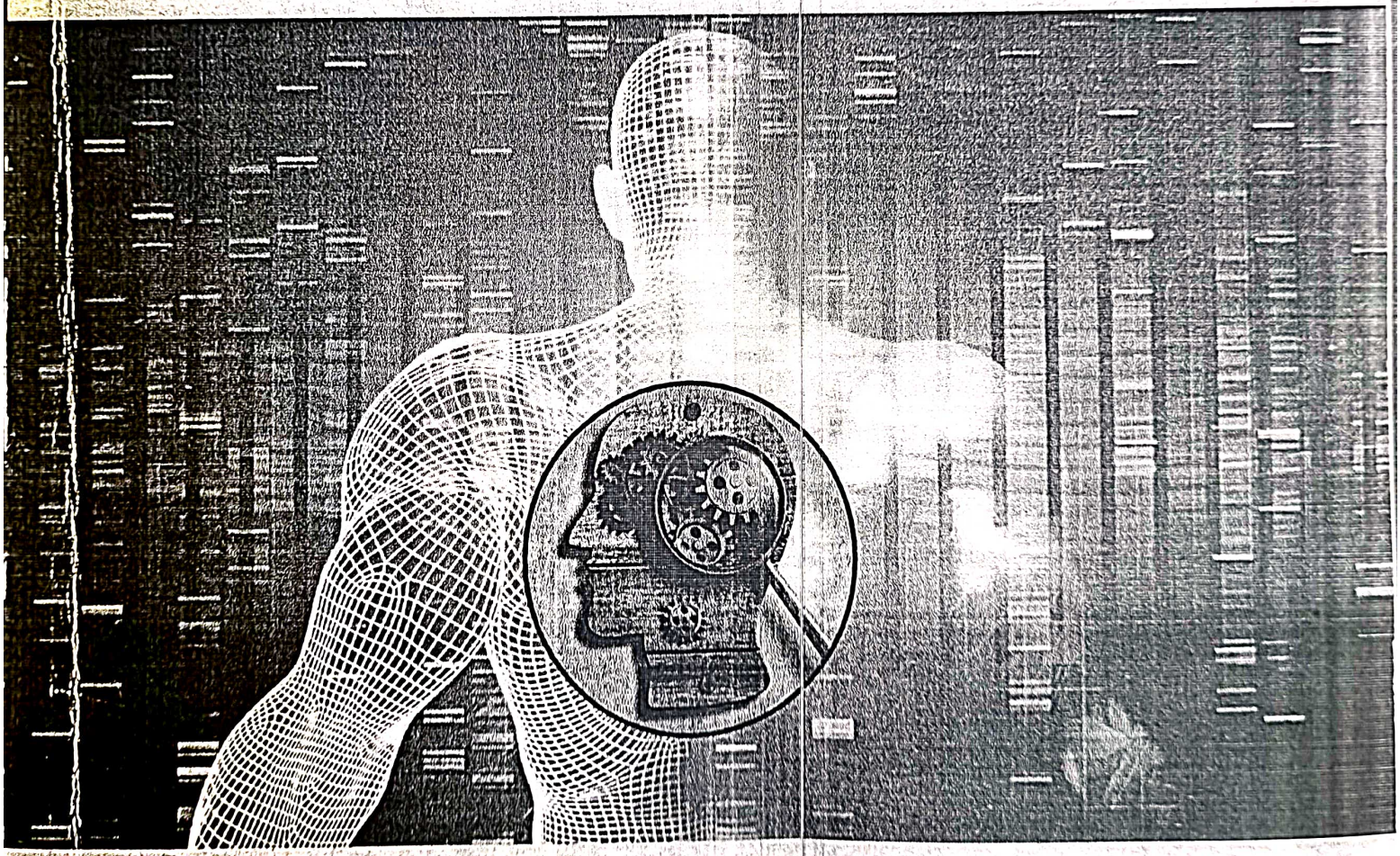
Managing Editor
BHUMI PUBLISHING
Nigave Khalasa, Kolhapur,
M. S. INDIA 416 207.

आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
स्थापना - १९५६
गारगोटी, जि.कोल्हापूर

20

978-81-931247-4-1

Contemporary Research in Sciences and Humanities

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Associate Editors
Dr.(Smt.) Shakun Mishra
Dr.(Smt.) Pratibha S. Desai

Editors -in - Chief
Dr.Sagar A. Vhanalakar
Dr.Sharad A. Vhanalakar

Bhumi Publishing

Published by : Bhumi Publishing, INDIA

आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
स्थापना - १९५६

ISBN: 978-81-931247-4-1

CONTEPORARY RESEARCH IN SCIENCES AND HUMANITIES

Associate Editors

Dr. (Smt.) Shakun Mishra

Dr. (Smt.) Pratibha S. Desai

Editor - in - Chief

Dr. Sagar A. Vhanalakar

Dr. Sharadrao A. Vhanalakar

Published By: Bhumi Publishing, INDIA

First Edition: 2017

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Contemporary Research in Sciences and Humanities

Associate Editors

Dr. (Smt.) Shakun Mishra

Department of Botany, Govt. S. N. P. G. College,

Khandwa (M.P.) INDIA

Dr. (Smt.) Pratibha S. Desai

Acharaya Jawadekar College of Education, Gargoti,

Tal - Bhudargad, Dist - Kolhapur, M.S. India

Editors – in – Chief

Dr. Sagar A. Vhanalakar

Vice Principal

Dr. Sharadrao A. Vhanalakar

Department of Physics

Shri. Mouni Vidyapeeth's Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College, Gargoti,

Tal – Bhudargad, Dist – Kolhapur, 416209 M.S., INDIA

Bhumi Publishing

Bhumi Publishing

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, INDIA

2017

Dr. (Smt.) Pratibha S. Desai

Dr. (Smt.) Pratibha S. Desai is presently working as assistant professor at Shri Mouni Vidyapeeth's Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti, Dist – Kolhapur, M. S., India. She has 24 years of experience in teaching and four years of administration experience as Principal. She is actively engaged in research and extension work from last decade. Dr. Desai published 45 research papers in various state, national and international journals and books. She attended and presented research papers in 30 national and 07 international conferences. There is one book as an Associate Ediotr on the name of Dr. Pratibha S. Desai.

Dr. Desai received 'Excellent Research Paper' Award at MSSTEA Annual National Conference for three times. She is working as a course coordinator for YCMOU (Open University on Maharashtra) from last 10 years in education faculty. She contributed actively in curriculum framing for B. Ed. (Shivaji University, Kolhapur and YCMOU, Nashik). She is members of many scientific professional bodies and societies. She delivered more than 20 invited talks on various subjects including Science, Mathematics and Education etc. Apart from academic record, Dr. Desai also worked as examiner for various science exhibitions and other examinations carried out by district and state level bodies. Recently, Dr. Desai invited in Malaysia to chair the technical session in International conference. She guided 11 students for PG (Subject Communication) degrees.

 ISBN: 978-81-931247-4-1

12	**DEVELOPMENT OF TOURISM IN INDIA** Sutinder Singh	122 – 130
13	**A STUDY ON THE INFLUENCE OF ADVERTISEMENTS ON THE BUYING BEHAVIOUR OF COLLEGE STUDENTS** Aswin Uthaman, Anjali Salim and Jismi Maria Joseph	131 – 138
14	**IMPACT OF CO-OPERATIVE LEARNING ON B.ED. STUDENT TEACHER** Pratibha S. Desai	139 – 143
15	**PERFORMANCE OF PHOSPHOROUS FERTILIZER SUBSIDY IN VIDARBHA** R. S. Patil, R. G. Deshmukh, M. M. Kadam and S. W. Jahagirdar	144 – 149
16	**MUSLIM POLITICAL THOUGHT IN THE TWENTIETH CENTURY INDIAN SUBCONTINENT: A STUDY** Mohd Younus Kumar	150 – 162
17	**ICT AND KASHMIRI WOMEN: PROSPECTS AND FUTURE PERCEPTIONS** Mohd Ishaq Bhat	163 – 174
18	**FEMINIST PERSPECTIVES IN ANITA DESAI'S NOVELS** Namdev D. Patil	175 – 183
19	**आपदा प्रबन्धन में जन सहभागिता** लाखा राम चौधरी	184 – 189
20	**पशुपालनः वृद्धि एवं विकास के प्रयास** लाखा राम चौधरी	190 – 195

Bhumi Publishing, India
YEAR 2017
Contemporary Research in Sciences and Humanities

IMPACT OF CO-OPERATIVE LEARNING ON B. Ed. STUDENT TEACHER

Pratibha S. Desai

Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti,

Tal: Bhudargad, Dist: Kolhapur- 416 209

Corresponding author E-mail: pnimbalkar67@gmail.com,

drpratibhadesai@gmail.com

ABSTRACT:

Co-operative learning is a successful teaching strategy in which small teams, each with students of different ability levels, use a variety of learning activities to improve their understanding of a subject & also enrich their own skills also. By using this method, each of our students will feel that he or she is an important member of the class, and this feeling will improve their achievement in any subject. Because of various classroom activities they have academic & social learning experiences. Usually in senior college we use lecture method. So Researcher decided to find out the impact of co-operative learning on B.Ed. student teacher. This research paper summarizes the concept of co-operative learning, Jigsaw & Think-pair-share co-operative learning strategies, What is the impact of these co-operative learning strategies on B.Ed. student teacher ? which skills are developed through this co-operative learning among student teacher ?

KEYWORDS: Impact, Co-operative learning

INTRODUCTION:

Co-operative learning is a teaching method where students of mixed levels of ability are arranged into groups and rewarded according to the group's success, rather than the success of an individual member.

Definition of Co-operative learning:

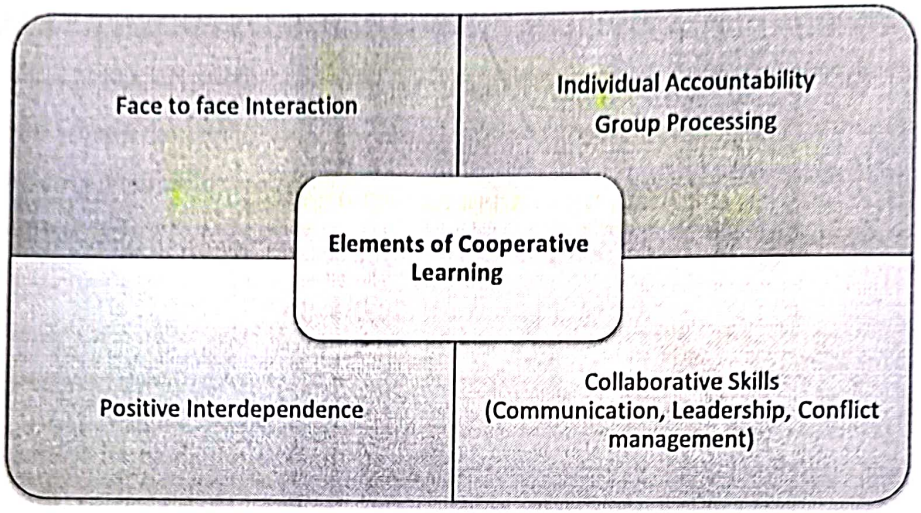
Co-operative learning is a technique that allows students to learn from each other and gain important interpersonal skills. - Peggy Olsen.

Students also learn how to work as a part of a team and have others depend on them.

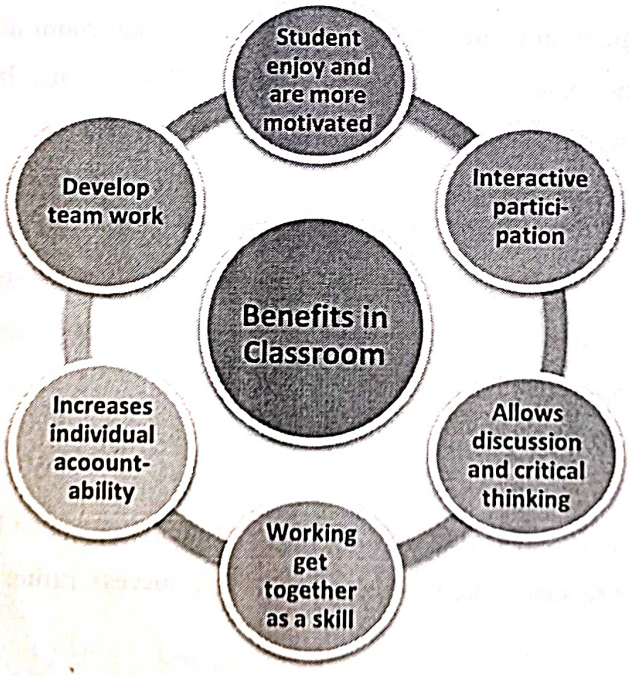
 ISBN: 978-81-931247-4-1

Elements of co-operative learning:

Co-operative learning researchers David & Roger Johnson have identified five elements that define co-operative learning.

Benefits of co-operative learning in the Classroom:

OBJECTIVES OF RESEARCH:

1. To find out the co-operative learning strategies according to B.Ed. Course one - childhood and growing up.
2. To find out the impact of co-operative learning on B.Ed. student
3. Teacher

TOOLS OF RESEARCH:

1. Observation schedule: Researcher prepared
2. Achievement Test: Researcher prepared

These two tools are used for this research.

RESEARCH METHODOLOGY:

The Researcher has used the experimental method for the present research.

RESEARCH DESIGN:

Researcher has used equal group design.

SELECTION OF SAMPLE:

Twenty five student Teachers are selected for experimental & control group. Researcher has used purposive sampling.

SCOPE OF RESEARCH:

1. All student teachers from DT Ed., B.Ed. and BA B.Ed. training
2. All students & teachers of primary and secondary stage

LIMITATIONS OF RESEARCH:

This research is limited to/for:

1. Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti
2. Marathi medium student teachers
3. For academic year 2015-17
4. Course-one childhood & Growing up subject of B. Ed. syllabus, Shivaji University, Kolhapur

IMPORTANCE OF RESEARCH:

1. Impact of Co-operative learning on B. Ed. student teachers
2. Skills develop through this co-operative learning among student teachers
3. To motive the student teachers to acquire various skills such as co-operation, inter personal relation, critical thinking decision making, presentation skill, good listener, self esteem
4. Student teachers can use these skills for learning and teaching activity in the classroom
5. It is useful to the teachers of secondary & primary level & higher secondary school level also

ISBN: 978-81-931247-4-1

CONCLUSION:

1. **Objective 1:**

   To find out the co-operative learning strategies according to B. Ed. Course one - childhood and growing up.

   B. Ed. Course 1 (Childhood and Growing up) content according to cooperative learning strategy

Sr. No.	Co-operative learning	Content
1	Concept of Growth & development	Think pair share strategy
2	Difference between growth and Development	Think pair share strategy
3	Stages of Growth & their importance	Group discussion
4	Concept formation concept, types, importance	Jigsaw strategy

2. **Objective 2:**

   To find out the impact of co-operative learning on B. Ed. Student Teacher

	Experimental Group	Control Group
Mean	21.32	19.24
S. D.	2.0341	3.5471

- Calculated ' t ' value : 2.5434
- Table 't' value : 2.06

Calculated 't' value (2.5434) > Table 't' value (2.06)

Calculated 't' is Significant

So, Null Hypothesis is rejected

CONCLUSION:

1. Use of Cooperative learning on B.Ed. Student teacher is impactful.
2. Qualitative analysis by observation shedule.
3. Increase in skill development among student teacher such as interpersonal relation, cooperative nature, critical thinking, decision making, individual responsibility, Group responsibility, self esteem.

ISBN: 978-81-931247-4-1

RECOMMENDATIONS:

1. Every college teacher should have knowledge of co-operative learning and various teaching-learning strategies.
2. Every college teacher should use co-operative learning for impactful teaching learning process.

REFERENCES:

1. B.Ed. Curriculum (2015-16), Shivaji University, Kolhapur.
2. Best, J. W. (2009), Research in Education Englewood clifts N.J. Prentice Hall.
3. Johnson, D.W., Johnson, R.T., Stanne, M.E. (2000), Meta analysis university of Minnesota, Minneapolis : Co- operative Learning Center.
4. Kagan, Spencer (1999), www.teachnology.com/current trends/cooperative _learning/kagan
5. Kothari, C.R. (2005), International Publishers Limited, New Delhi.
6. Mc Keachie, W.J. (2002), Houghton Mifflin: Boston, MA.
7. http ://www.cooperation.org/pages/cl-methods. Html (accessed October, 2006)
8. https://www.google.in

Bhumi Publishing

Reg. No. Maha/22661/Kop (04.08.2006)

Bhumi Gramin Vikas Sanstha's

Bhumi Publishing

Nigave Khalasa, Tal – Karveer, Dist – Kolhapur M.S., INDIA 416 207

Website: www.bhumipublishing.com E-mail: bhumipublishing@gmail.com, editor@bhumipublishing.com

Managing Editor: Dr. Sagar A. Vhanalakar

OW/ BPN/2017-18/101

Date: 20.12.2017

Certificate

This is to certify that, **Dr. (Smt.) P. S. Desai,** Acharaya Jawadekar College of Education, Gargoti, Tal - Bhudargad, Dist - Kolhapur, M.S. India, INDIA has worked as an '**Associate Editor**' for the book entitled **"Contemporary Research in Sciences and Humanities (ISBN: 978-81-931247-4-1)"** published by our publishing house. Dr. (Smt.) P. S. Desai also contributed in the form of book chapters in this book.

We remain thankful to her contribution and wish her a bright and successful career.

Managing Editor
BHUMI PUBLISHING
Nigave Khalasa, Kolhapur.
M. S. INDIA 416 207.

ISBN: 978-93-88[illegible]01-13-0

Virtual International Poster Conference on

COVID-19: Impact and Response

12 – 13 June, 2020

Book of Posters

Organized by:
Shri Mouni Vidyapeeth's
Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College, Gargoti,
Dist – Kolhapur, Maharashtra, India

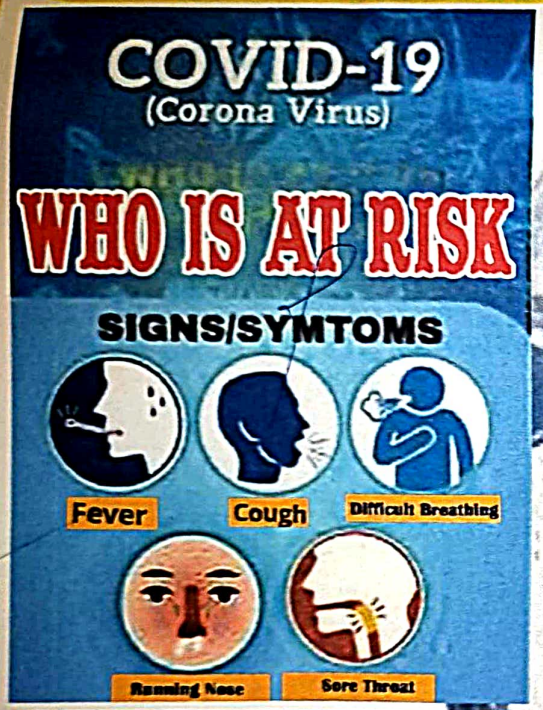
Published By:
Bhumi Publishing, India

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Virtual International Poster Conference On COVID 19 Organized By K.H, College, Gargoti

Participant - Dr. Pratibha S. Desai ,Acharya College Of Education, Gargoti

Title- Covid 19 & Need Of Accurate Science Communication Date- 12,13 June 2020

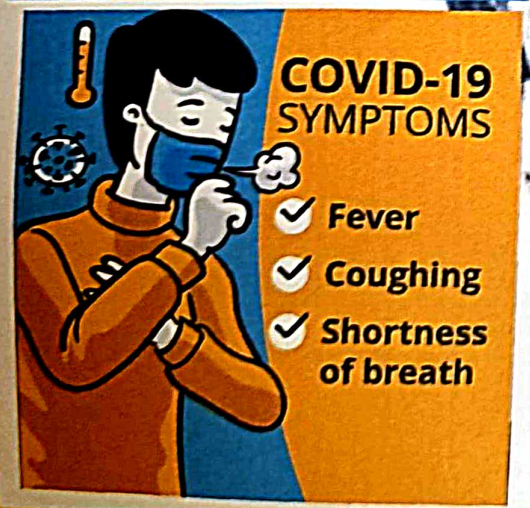

STAY HOME

STAY SAFE

First Edition: 2020

ISBN: 978-93-88901-13-0

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Website: www.bhumipublishing.com

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Book Available online at:

https://www.bhumipublishing.com/books/

Virtual International Poster Conference on COVID-19: Impact and Response

12 – 13 June, 2020

Organized by:

Shri Mouni Vidyapeeth's

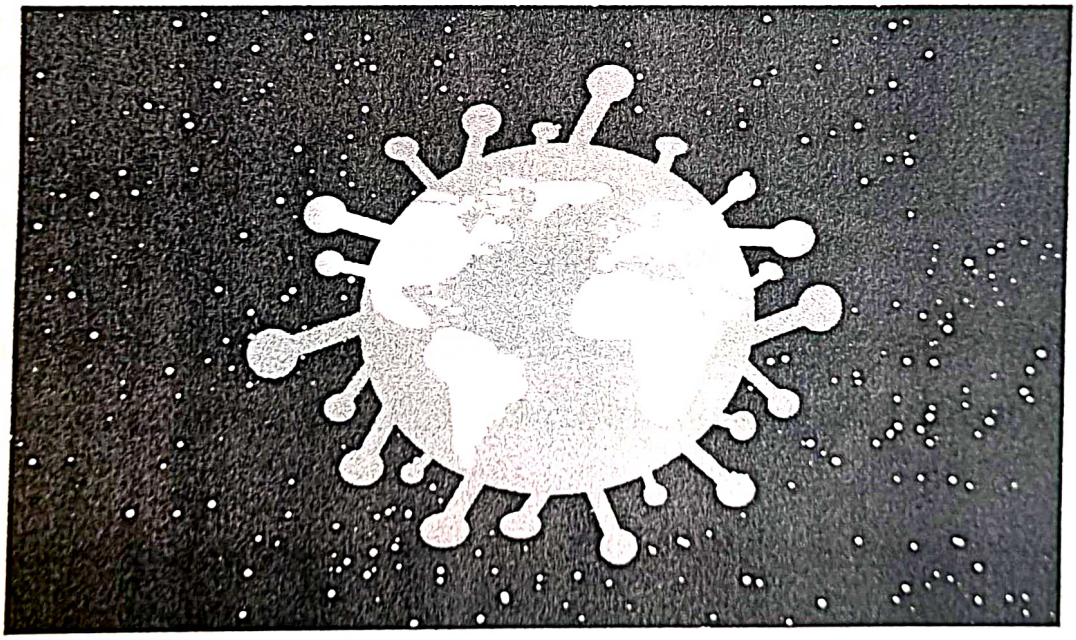
Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College, Gargoti,

Dist - Kolhapur, Maharashtra, India

COVID - 19: IMPACT AND RESPONSE

.....

COMPILATION OF REVIEWES ON COVID-19 PANDEMIC

PUBLISHED BY: BHUMI PUBLISHING, INDIA

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

COVID – 19: Imapct and Response

(ISBN: 978-93-88901-11-6)

Editors

Dr. Sagar A. Vhanalakar

Dr. Sharadrao A. Vanalakar

Mr. Chetan P. Bhagat

Shri Mouni Vidyapeeth's

Karmaveer Hire Arts, Science, Commerce and Education College

Gargoti, Dist – Kolhapur, 416209 M.S., India

Bhumi Publishing

2020

First Edition: 2020

ISBN: 978-93-88901-11-6

© Copyright reserved by the publishers

Publication, Distribution and Promotion Rights reserved by Bhumi Publishing, Nigave Khalasa, Kolhapur

Despite every effort, there may still be chances for some errors and omissions to have crept in inadvertently.

No part of this publication may be reproduced in any form or by any means, electronically, mechanically, by photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the publishers.

The views and results expressed in various articles are those of the authors and not of editors or publisher of the book.

Published by:

Bhumi Publishing,

Nigave Khalasa, Kolhapur 416207, Maharashtra, India

Website: www.bhumipublishing.com

E-mail: bhumipublishing@gmail.com

Book Available online at:

https://www.bhumipublishing.com/books/

21. PANDEMIC, POVERTY AND PREPAREDNESS: REFLECTIONS ON COVID-19 — 119 – 121
Prashant M. Mannikar

22. COVID-19 AND NEED OF ACCURATE SCIENCE COMMUNICATION — 122 – 125
Pratibha Sadashiv Desai

23. COVID-19 AND ITS IMPACT ON THE INDIAN TOURISM INDUSTRY — 126 – 130
Rajeev Ranjan Mishra

24. THE CHALLENGES AND RESPONSES IN THE SPORTS ARENA DUE TO COVID-19 — 131 – 134
S. Subhasree

25. MITIGATION TEMPLATE TO CONTAIN COVID-19 IN INDIAN PERSPECTIVE: POST LOCKDOWN — 135 – 139
Salil Sagar, B. Dalela, V. S. Vats, P. A. Alvi and S. Dalela

26. CHALLENGES TO THE ACADEMIC DOMAIN IN THE AFTERMATH OF COVID-19 IN INDIA — 140 – 142
Sonali Sagar Kharade

27. IMPACT OF COVID-19 IN INDIAN ECONOMY — 143 – 147
S. Sruthi

28. A STUDY OF HABITS THAT CHANGED DURING THE LOCKDOWN — 148 – 153
Sudhir Kumbhar

29. POST COVID PARADIGM SHIFT IN EDUCATION SECTOR — 154 – 156
Supriya A. Chougule

30. SOCIO-ECONOMIC IMPACT OF COVID-19 ON SOCIETY, ECONOMIC AND EDUCATION — 157 – 159
Tanushree Kalmani and Shilpa V.

31. IMPACT OF ONLINE TEACHING IN THE ACADEMIC SCENARIO — 160 – 161
Vaishnavi Dayanand Kaledhonkar Inamdar

COVID-19 AND NEED OF ACCURATE SCIENCE COMMUNICATION

Pratibha Sadashiv Desai

Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti, Dist. Kolhapur, Maharashtra, India

E-Mail id: drpratibhadesai@gmail.com

Abstract:

In December 2019 Covid-19 pendamic starts in China. Now it spreads in more than 213 countries in the word. W.H.O. gives name that disease is Covid-19 in Feb. 2020. Long form of Covid-19 is corona virus disease-19. It is infectious disease, most people infected with the covid-19 virus will experience mild to moderate respiratory illness and recover without requiring special treatment. Older people and those with underlying medical problems like cardiovascular disease, diabetes, chronic respiratory disease and cancer are more likely to develop serious illness.

So to fight against covid-19 it is necessary to know about covid-19. It is necessary to know about Covid-19 and accurate science communication. It is the purpose of this paper.

Keywords: Covid-19, Accurate Science communication

Introduction:

Corona Viruses are a family of viruses that can cause illnesses such as the common cold, severe acute respiratory syndrome (SARS) and middle east respiratory syndrome(MERS) in 2019, a new corona virus was identified as the cause of a disease outbreak that originated in China. In March 2020, the world Health organization (WHO) declared the Covid-19 out break a Pendamic.

To fight against Covid-19 it is necessary to know about coivd-19 symptoms, prevention, effect of this disease. Some people may have only a few symptoms and some people may have no symptoms at all. So every people have to contact our doctor or clinic right away for medical advice. For that we have to aware about covid-19 and accurate science knowledge about symptoms and prevention ways of Covid-19. That is the purpose of this paper.

Objects of the paper:

The objectives of the paper are as follows:

1. To study about the covid-19 pendamic.
2. To study the risk factor, symptoms and prevention ways of covid-19.
3. To study accurate science communication about Covid-19.

Discussion:

Covid-19 starts in December 19 at China. Now it spread more than 213 countries. In every Country so many people are affected and more than thousands are died. In every country every person have fear about covid-19. America, France, India, Russia, Briton and so many developed countries are also restless by Covid-19. No one can invent the medicine or vaccine of covid-19. All are trying at their best level.

Risk Factor, Symptoms of Covid 19:

Emergency signs and symptoms areas are as follows.

1. Trouble breathing
2. Persistent chest pain or pressure.
3. Inability to stay awake

4. New Confusion
5. Blue lips or face
6. Fever
7. Coughing
8. Trouble in throat
9. Weakness.
10. Sore throat
11. Running nose.

The virus appears to spread easily among people, and more continues to be discovered over time about how it spreads data has shown that it spreads from person to person among those in close contact (within about 6 feet, or 2 meters) The virus spreads by respiratory droplets released when some one with the virus cough, sneezes or talks. These droplets can be inhaled or land in the mouth or nose of a person nearby.

It can also spread if a person touches a surface with the virus on it and then touches his or her mouth, nose or eyes, although this isn't considered to be a main way it spreads.

Risk Factors:

Risk factors for Covid-19 appear to include:

- Recent travel from or residence in an area with ongoing community spread of covid-19 as determined by CDC or WHO.
- Close contact with someone (6 feet or 2 meters) who has covid-19 for more than 5 minutes or being coughed or sneezed on by an infected person.

Because of covid-19 complications can include as follows:

1. pneumonia and trouble breathing
2. Organ failure in several organs.
3. Heart problems.
4. A severe lung condition that causes a low amount of oxygen to go through your blood stream to your organs(acute respiratory distress syndrome)
5. Blood clots
6. Acute kidney injury
7. Additional viral and bacterial infections.

Prevention ways:

Although there is no vaccine available to prevent covid-19, you can take steps to reduce your risk of infection. Who and CDC recommended following these precautions for avoiding Covid-19.

1. Avoid large events and mass gatherings.
2. Avoid close contact (within about 6 feet) with anyone who is sick or has symptoms.
3. Stay home as much possible and keep distance between yourself and others. Keep in mind some people may have covid-19 and spread it to others even if they don't have symptoms or don't know they have covid-19.
4. Wash your hands often with soap and water for at least 20 seconds, or use an alcohol based hand sanitizer that contains at least 60 % alcohol.

5. Cover your face with a cloth face mask in public spaces, such as the grocery store, where it is difficult to avoid close contact with others, especially if you are in area with ongoing community spread. Only use nonmedical cloth mask, surgical masks and N-95 respirators should be reserved for health care providers.
6. Cover you mouth and nose with your elbow or a tissue when you cough or sneeze. Throw away the used tissue. Wash your hands right way.
7. Avoid touching your eyes, nose and mouth.
8. Avoid sharing dishes, glasses, towels, bedding and other house hold items if you are sick.
9. Clean and disinfect high-touch surfaces, such as doorknobs, light switches, electronics and counters, daily.
10. Stay home from work, school and public areas if you are sick. Unless you are going to get medical care. Avoid public transportation, taxis and ride-sharing if you are sick.
11. If you have a chronic medical condition and may have a higher risk of serious illness, check with your doctor about other ways to protect yourself.

Accurate Science communication about Covid- 19:

We have knowledge about science behind Covid-19.

Each and every person have to know	Importance of Cleanliness
	Virus creates in dirty places.
	Covid-19 Test result
	Procedure of Covid-19 spreadness
	Causes of Covid-19
	Precaution for Covid-19
	Remedies on covid-19
	Effect of Covid-19.

If your Covid-19 test is Positive then:

If your Covid-19 test is Positive then	1) Stay home
	2) Get rest and stay hydrated
	3) Stay in touch with your doctor
	4) Separate yourself from other people.

If your Covid-19 test is Negative then:

If your Covid-19 test is negative then	1) You probably were not infected at the time your sample was collected.
	2) However, that does not mean that you will not get risk.
	3) It is possible that you were very early in your infection when your sample was collected and that you could test positive later.
	4) A negative test result does not mean you won't get sick later

Conclusion:

From above discussion conclusions are as follows:

1. Prevention is better than cure.
2. For every ones healthy body we aware about symptoms, precautions, medicine of Covid-19 pendamic.
3. We have to know science behind Covid-19 and aware about it.

Recommendations:

1. People have to be Patience.
2. Follow rules of Government
3. Continuous aware about your health and have quick medicine for your sickness.
4. Be aware about social distance.
5. Stay home stay safe

References:

1. www.who.int.docs... Retrieved on 2nd June 2020
2. www.postermywall.com Retrieved on 2nd June 2020
3. www.mayoclinic.org Retrieved on 2nd June 2020
4. www.hse.ie.eng.news. Retrieved on 3rd June 2020
5. www.cdc.gov.communication Retrieved on 4th June 2020
6. www.shutterstock.com prevention covid19.in.

COVID – 19: Impact and Response

ISBN: 978-93-88901-11-6

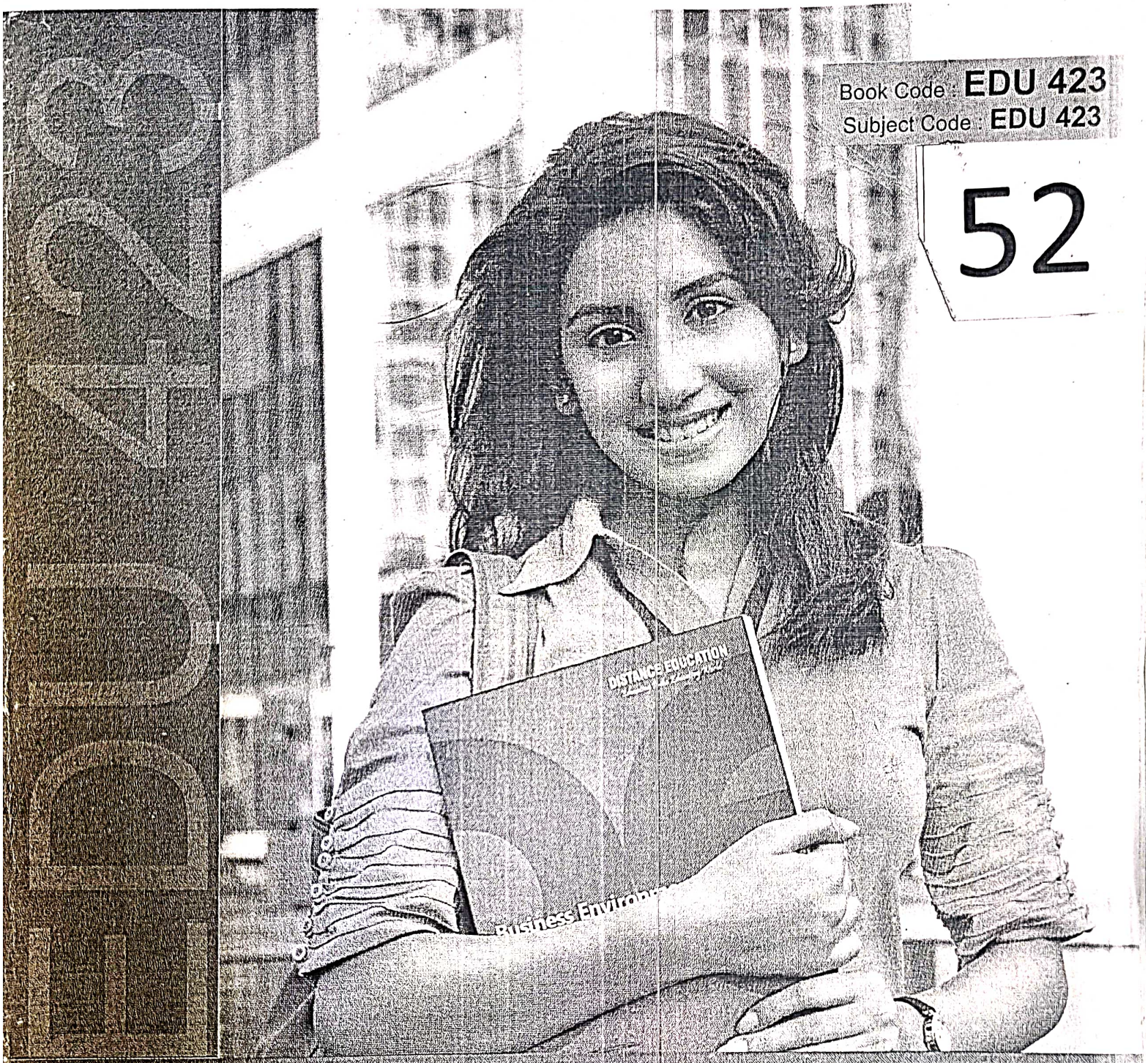

Published By:
Bhumi Publishing, India

Book Code : EDU 423
Subject Code : EDU 423

52

लिंग, शाळा आणि समाज

EDU 423

अधिष्ठान अभ्यासक्रम

I/C. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

ज्ञानगंगा घरोघरी यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ

लिंग, शाळा आणि समाज

लेखक : प्रा. युवराज पवार, डॉ. नवनाथ इंदलकर, डॉ. संजय निंबाळकर, श्री. सचिन पोरे, श्रीमती ज्योती लष्करी, डॉ. विजया पाटील, डॉ. सोनुने एस. एस., डॉ. कविता साळुंके, डॉ. संगिता बिहाडे, डॉ. निलिमा मोरे, डॉ. विजया दहिवेलकर, डॉ. प्रतिभा देसाई

घटक १ : लिंग समभाव व प्रश्नांवरील उपाय १

घटक २ : लिंग आणि शालेय शिक्षण २९

घटक ३ : समाजविकासात शिक्षकाची भूमिका ७६

यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

कुलगुरू : प्रा. ई. वायूनंदन

संचालक : डॉ. कविता साळुंके (I/C)

शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा परिषद सदस्य

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य डॉ. आर. बी. मानेकर
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
अकोल

डॉ. हेमंत राजगुरू
सहयोगी प्राध्यापक, शैक्षणिक सेवा विभाग
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

प्राचार्य विजय जवळेकर
अध्यापक महाविद्यालय
मुंबई

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
अध्यापक महाविद्यालय
नाशिक

प्राचार्य उर्मिला धूत
शासकीय अध्यापक महाविद्यालय
परभणी

डॉ. सुरेश पाटील
प्र. संचालक, मूल्यमापन विभाग
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. जयदीप निकम
प्र. संचालक, आरोग्य विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. विजया पाटील
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

श्री. एस. व्ही. चौधरी
माजी संचालक, इग्नो
दिल्ली

प्रा. माधव पळशीकर
सहयोगी प्राध्यापक, संगणकशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. एस. एस. सोनुने
सहायक प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

तज्ज्ञ सल्लागार समिती

डॉ. कविता साळुंके
प्र. संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

माजी प्राचार्य डॉ. शांताराम बुटे
अकोला

डॉ. नीलिमा सप्रे
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, कोल्हापूर

प्राचार्य चंद्रकांत बोरसे
नाशिक

डॉ. चित्रा सोहनी
सेवानिवृत्त प्राध्यापक, पुणे

प्राचार्य वनिता काळे
अकोला

डॉ. संजीवनी महाले
सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. पी. आर. गायकवाड
औरंगाबाद

डॉ. मीना कुटे
मुंबई

डॉ. गजानन गुल्हाणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, अमरावती

डॉ. ह. ना. जगताप
सोलापूर

डॉ. संजीव सोनवणे
शिक्षणशास्त्र विभाग, पुणे

डॉ. वैजयंता पाटील
शिक्षणशास्त्र विभाग, नांदेड

डॉ. सुनीता मगरे
मुंबई

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, नाशिक

डॉ. ए. आर. राणे
जळगाव

डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. पद्मिनी एम.
शिक्षणशास्त्र विभाग, कोल्हापूर

पाठ्यक्रम विकसन समिती

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

डॉ. सी. डी. महाले
अकोला

डॉ. नलिनी पाटील
पुणे

डॉ. विजया दहिवेलकर
धुळे

डॉ. संध्या सामुद्रे
अकोला

प्रा. विजयकुमार पाईकराव
नाशिक

श्रीमती ज्योती आर. लष्करी
नाशिक

डॉ. संजीवनी महाले
नाशिक

डॉ. के. एम. चव्हाण
नाशिक

डॉ. पी. एस. देसाई
गारगोटी

प्रा. अंजली ठाकूर
अमरावती

डॉ. निलिमा अरविंद मोरे
मुंबई

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. रेखा टोपकर
सांगली

डॉ. कुसुम चौधरी
मुंबई

डॉ. ए. जी. वातकर
अकोला

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

श्री. सचिन अशोक पोरे
नाशिक

लेखन समिती

प्रा. युवराज पवार
सांगली

डॉ. नवनाथ इंदलकर
सांगली

डॉ. संजय निंबाळकर
ठाणे

श्री. सचिन पोरे
नाशिक

श्रीमती ज्योती लष्करी
नाशिक

डॉ. विजया पाटील
नाशिक

डॉ. एस. एस. सोनुने
नाशिक

डॉ. डी. डी. पवार
नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
नाशिक

डॉ. संगीता बिहाड
अमरावती

डॉ. निलिमा मोरे
अकोला

डॉ. विजया दहिवेलकर
धुळे

डॉ. प्रतिमा देसाई
गारगोटी

संपादन समिती (आशय, भाषा व अनुदेशन)

डॉ. अनंत जोशी
माजी संचालक, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. कविता साळुंके
प्र.संचालक, व संयोजक शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

डॉ. शांताराम बुटे
सेवानिवृत्त प्राचार्य
अकोला

निर्मिती

श्री. आनंद यादव
व्यवस्थापक, ग्रंथनिर्मिती केंद्र
य.च.म.मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

© 2020, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक

❑ **प्रथम प्रकाशन** : जुलै 2020 ❑ **प्रकाशन क्रमांक** : २२९३

❑ **अक्षरजुळणी** : ॲकोसिस, नाशिक - 10 ❑ **पुनर्मुद्रन** : डिसेंबर २०२०

❑ **मुद्रक** : मे. नीट प्रिंटस्, प्लॅट नं. डब्ल्यू-३६/सी-१, एम.आय.डी.सी., अहमदनगर - ४१४ १११.

❑ **प्रकाशक** : डॉ. दिनेश भोंडे, कुलसचिव, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक ४२२ २२२

B-17-18-76 (EDU 423)

कुलगुरूंचे मनोगत

विद्यार्थी मित्रहो, शिक्षक हा व्यासंगी व बहुश्रुत असला पाहिजे. आपल्या विद्यार्थ्यांचे अध्ययन सुकर करण्यासाठी तसेच अध्यापन मनोरंजक, प्रभावी आणि दर्जेदार होण्यासाठी शिक्षकाने त्याचे ज्ञान अद्ययावत आणि सखोल ठेवले पाहिजे. उदाहरणार्थ, शिक्षकाने इतिहास केवळ घटनांची, सनावळ्यांची जंत्री माहीत ठेवण्यापेक्षा त्या घटनेमागील पार्श्वभूमी जाणून घेतली तर इतिहास अध्यापनात रुची निर्माण करता येते. जेवढे वाचन सखोल, विस्तृत तेवढे शिक्षकाला आपल्या अध्यापनासंदर्भात उदाहरणे, माहिती देणे सहज शक्य होते. त्याचबरोबर प्रत्येक अध्यापनात विषय कोणकोणत्या आशयातून आपण लिंगसमभाव रुजवू शकतो याचाही शिक्षकाने विचार करणे महत्त्वाचे ठरते. केवळ कायदे करून लिंगसमभाव रुजणार नाही तर त्यासाठी प्रत्येकात ती जाणीवजागृती करणे महत्त्वपूर्ण ठरते. हा समभाव रुजविण्यासाठी, रूढ करण्यासाठी समाजातील असंख्य आव्हानांना आपल्याला सामोरे जावे लागेल. उदाहरणार्थ, स्त्रियांचे शोषण, आरोग्य, स्त्रीभ्रूण हत्या, लैंगिक छळ, वाढता हिंसाचार, इत्यादी. या सर्व प्रश्नांसंदर्भात शिक्षक महत्त्वाची भूमिका बजावू शकतो. कारण शिक्षकाला भावी पिढीचा रचेयता म्हटले जाते. लिंगसमभाव रुजवण्यात शाळा व समाजाची भूमिका जाणून घेऊन त्यानुसार कार्य करण्यास हा विषय आपणास नक्की उपयुक्त ठरेल असा विश्वास वाटतो.

कुलगुरू

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात स्त्री-पुरुष समानता' या घटकाचा प्रमुख [illegible]
शासकीय पातळीवर प्रसारमाध्यमे, सेवाभावी संस्था, तज्ज्ञ, विचारवंत, सामाजिक संघटना स्त्री-पुरुष समानतेला चालना देतात, पण आजच्या संगणक युगातही स्त्री पुरुषांच्या बरोबरीने जगू शकत नाही. याला अपवाद वगळता शिक्षण, आर्थिक सक्षमता, आत्मविश्वास याच्याअभावी तिचे कार्यक्षेत्र 'चूल आणि मूल' यापलीकडे जात नाही. स्त्रियांमध्ये, मुलींमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करून, त्यांच्यातील क्षमतांचा विकास करून त्यांना आत्मनिर्भर बनविले पाहिजे. यासाठी समाजाची स्त्रीबद्दलची मानसिकता, दृष्टिकोन बदलणे गरजेचे आहे. म्हणून 'लिंगसमभाव'बाबत जाणीवजागृती करणे काळाची गरज आहे.

२.२.३ लिंग समभाव आणि सामाजिकीकरणात समाज, शालेय अभ्यासक्रम आणि औपचारिक-अनौपचारिक संस्थांचा सहभाग

(क) लिंग समभाव (Gender Equality)

स्त्री आणि पुरुष यांच्यासंदर्भात समाजात अनेक रुढिबद्धता, परंपरा, समज आहेत. कारण समाज संस्कृतीनिर्मित आहेत. या रूढिबद्धतेमुळे व्यक्तीचे व्यक्तिमत्त्व आकारते, जर समाज सजग असेल तर लिंगभाव समानतेला त्या समाजात प्राधान्य दिले जाते.

लिंगभाव समानतेमध्ये स्त्री आणि पुरुष यांना जीवनात समान संधी दिली पाहिजे. वंश, लिंग, जात, धर्म, प्रांत सर्व लोकांमध्ये समान अंगभूत मूल्ये असतात, म्हणून स्त्री आणि पुरुष दोघेही समाजासाठी सारखेच मौल्यवान आहेत, त्यांना समान हक्क व जबाबदाऱ्या असल्या पाहिजेत.

Gender Equality

Gender Equality is the measurable equal representation of women and men. Gender Equality does not imply that women and men are the same, but that they have equal value and should be accorded equal treatment.

'लिंगसमभाव' हे स्त्री-पुरुषांचे मोजता येण्यासारखे समान प्रतिनिधित्व आहे. लिंग समभाव हे स्त्री-पुरुष सारखे आहेत हे सूचित करीत नाही, परंतु त्यांना समान मूल्य आहे आणि त्यांना समान वागणूक दिली पाहिजे हे सूचित करते.

The United Nations regards Gender Equality as a human right.

संयुक्त राष्ट्रांमध्ये लिंग समभाव हा मानवी हक्क आहे.

लक्षात ठेवा

'लिंगभाव समानता' म्हणजे स्त्री-पुरुषांना कोणताही भेदभाव न करता समान वागणूक व समान संधी देणे. अर्थात त्यांच्या आवडीनिवडी, कामाचे स्वरूप, कुटुंब, छंद यानुसार त्यांच्यात फरक असू शकतो.

उपक्रम

तुमच्या निदर्शनास आलेली लिंग समभावाची उदाहरणे नोंदवा. वर्गात चर्चा करा.

कृती

लिंग समभाव - काळाची गरज असे तुम्हांस वाटते का? सकारण पुढील जागेत नोंदवा.

(ख) सामाजिकीकरण (Socialisation)

सामाजिकीकरण म्हणजे व्यक्तीला सामाजिक प्राणी बनविण्याची प्रक्रिया होय.

Socialisation - Socialisation is the process by which the individual adopt his social environment and becomes a recognised, co-operative and efficient member of it.

- Drever

सामाजिकीकरण – सामाजिक वातावरणाशी जमवून घेऊन समाजास सहकार्य करणारा सभासद म्हणून ओळखले जाण्याच्या व्यक्ती प्रक्रियेला सामाजिकीकरण' म्हणतात.

ज्ञान, कौशल्य, कल, स्वभाव आत्मसात करून समाजातील सक्षम घटक बनण्याची प्रक्रिया म्हणजे सामाजिकीकरण.

– ऑरविल जी. ब्रिम

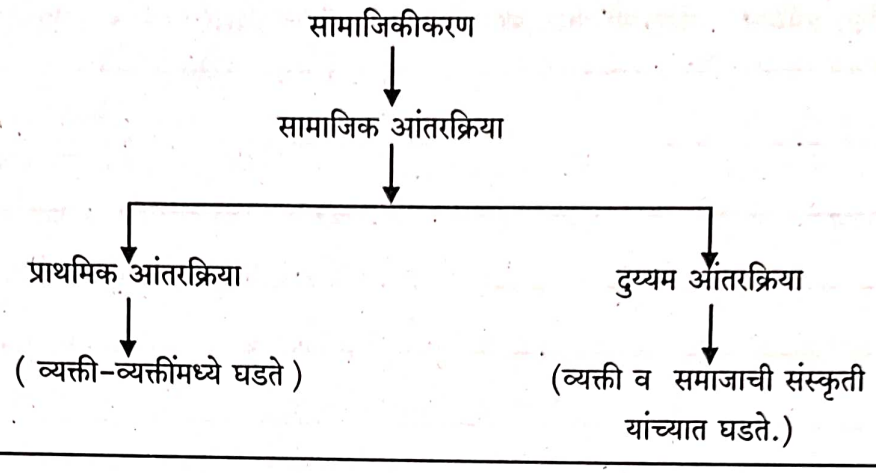
ज्या प्रक्रियेद्वारे वर्तन, मूल्ये आणि इतरांच्या तिच्याबाबत असलेल्या अपेक्षा व्यक्ती शिकते आणि त्यामुळे समाजातील विशिष्ट भूमिका बजावू शकते, त्या प्रक्रियेला सामाजिकीकरण' म्हणतात.

– गुरकिन आणि गुरकिन

सामाजिकीकरण हे मानवी प्राण्याचे खास वैशिष्ट्य आहे. अन्य प्राण्यांमध्ये सामाजिकीकरणाची शक्यता नसते. कारण सामाजिकीकरणाची प्रक्रिया ही मानवाच्या विशिष्ट प्रकारच्या जैव प्रकृतीवर आधारलेली आहे. त्याच्या या जैववैशिष्ट्यांमुळेच त्याला सामाजिकीकरण शक्य होते व आवश्यकही ठरते. मनुष्याच्या ठिकाणी भूक, कामवासना इत्यादी निश्चित अशा प्रेरणा किंवा सहजप्रवृत्ती असतात व त्यामुळे तो कार्यप्रवृत्त होत असतो. या प्रवृत्ती किंवा प्रेरणा जन्मजात असल्या तरी त्यांचे समाधान कसे करावे यासंबंधीचे मार्गदर्शन व नियमन समाजच करीत असतो. मानवी प्राणी इतर प्राण्यांपेक्षा बालवयात अधिक परावलंबी असतो. त्यामुळे अन्य समाजघटकांचे साहाय्य त्याला घ्यावे लागते व त्यातूनच सामाजिकीकरणाला प्रारंभ होतो.

थोडक्यात, विशिष्ट वय, व्यवसाय, दर्जा, लिंग भूमिका यांच्या विकासाच्या अवस्थांबरोबर व्यक्ती शिकते स्वत:चा सामाजिक विकास करून घेते, त्याला सामाजिकीकरण असेच म्हणतात.

लक्षात ठेवा

विचार करा

व्यक्तीचे सामाजिकीकरण झाले नाही, तर पशू आणि मानव यात काही फरक राहणार नाही.

कृती

व्यक्तीचे सामाजिकीकरण झाले नाही तर काय होईल? तुमची मते नोंदवा.

(ग) 'लिंग समभाव'साठी समाज, शालेय अभ्यासक्रम, औपचारिक आणि अनौपचारिक संस्थांचा सहभाग

★ लिंग समभाव' : समाज-सहभाग

भारतात अनेक जातीधर्माच्या लोकांचे वास्तव्य आहे. भाषा, प्रांत, धर्म, जात, वंश, संस्कृती आणि भौगोलिक परिस्थिती याबाबतीत भारतात वैविध्यता आढळते. प्रत्येक समाजाची स्वतंत्र अशी संस्कृती असते. प्रत्येक समाजात लिंगभावाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन वेगवेगळा आहे. त्यामुळे लिंगभाव समानता निर्माण करण्यासाठी काही अडथळे निर्माण होतात. समानतेसंदर्भात रूढिप्रियता परंपरा, चालीरिती इत्यादी घटक समाजमनावर खोलवर रुजलेले आढळतात. यातून समाजाला बाहेर काढून लिंग समभाव प्रस्थापित करणे गरजेचे आहे.

समाजामध्ये महिलांविरुद्ध वाढती हिंसा दिसून येते. बलात्कार, हुंडाबळी, हुंड्यासाठी छळ, पळवून नेणे, फसविणे, स्त्रीभ्रूण हत्या, लग्नाचे आमिष दाखवून फसविणे, नोकरी करणाऱ्या महिलांचे लैंगिक शोषण करणे इत्यादी अनेक घटना सतत घडत असतात.

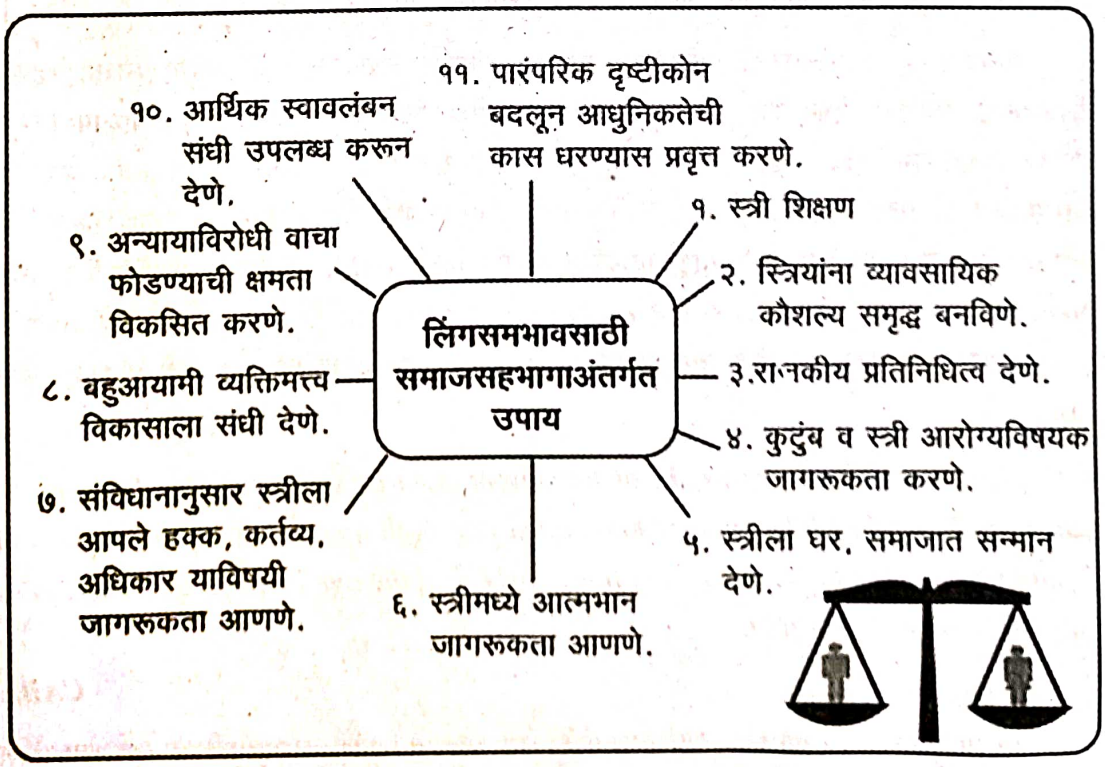
दिल्लीतील 'निर्भया' घटना, कोपर्डीतील बलात्काराची घटना, पत्रकार गौरी लंकेशचा खून या सर्व घटना लिंग समभावाविरोधी घडल्याचे दिसते.

भारतीय राज्यघटनेने स्त्री-पुरुषांना समान अधिकार दिले आहेत. पण व्यवहारामध्ये स्त्रियांना नेहमीच दुय्यम वागणूक दिली जाते. पुरुष श्रेष्ठ की स्त्री अशा विचारसरणीचा पगडा अजूनही भारतीय समाजमनावर आहे.

लिंग समभावासाठी समाज भूमिका

पारंपरिक समाज	*आधुनिक समाज*
❖ मुलींना औपचारिक शिक्षणापासून दूर ठेवले. त्यांनी केवळ जीवनोपयोगी शिक्षण घ्यावे अशी अपेक्षा.	❖ सर्व प्रकारच्या शिक्षण संधी दिल्या.
❖ आर्थिक परावलंबन.	❖ आर्थिक स्वावलंबन.
❖ मुलगा वंशाचा दिवा-समज रूढ होता.	❖ मुलगा-मुलगी समान हा समज रूढ होत आहे.
❖ पुरुषप्रधान कुटुंब.	❖ स्त्री-पुरुष समान हक्क व अधिकार देण्याचा प्रयत्न सुरू आहे.

स्त्री उच्चशिक्षित झाली तरीही जाती, प्रथा, अंधश्रद्धा, हळदी-कुंकू, वटसावित्री व्रत करताना दिसते. फुले, शाहू, आंबेडकर, गाडगेबाबा यांनी दिलेला विज्ञानवादी दृष्टिकोन अद्यापही काही बहुजन, उच्चवर्गीय स्त्रियांनी स्वीकारलेला नाही. समाजपरंपरांचा पगडा त्यांच्यावर अधिक असलेला दिसून येतो. म्हणून जोपर्यंत त्या चिकित्सक वृत्तीने, विज्ञाननिष्ठ भूमिकेतून, बुद्धी प्रामाण्यवादी निकषांच्या आधारे स्वतंत्र होत नाहीत, तोपर्यंत समाज त्यांच्यावर अत्याचार करत राहील व लिंग समभाव ही विचारधारा समाजात खोलवर रुजणार नाही.

आकृती : लिंग समभावसाठी समाज सहभागसाठीचे उपाय व उपक्रम

उपक्रम

- ★ गावागावांत माता-पालक प्रबोधनपर विविध व्याख्याने आयोजित करणे.
- ★ महिलांना सामाजिक उपक्रमात संधी देणे.
- ★ स्त्रीच्या विशेष कार्याचा सामाजिक स्तरावर गौरव/सत्कार करणे.
- ★ स्थानिक राजकारणात सक्रिय सहभागाची संधी देणे.
- ★ महिला मेळावे व त्यातून महिलांच्या व्यावसायिक कौशल्याला संधी देणे. (कलात्मक वस्तूंचे प्रदर्शन, पाककला प्रदर्शन)

कृती

- ★ समाजात 'लिंग समभाव' रुजविण्यासाठी तुम्ही कोणते उपक्रम राबवाल यादी करा.
- ★ त्यापैकी काही उपक्रम तुमच्या गावात राबवा.
- ★ त्यासाठी 'लिंग समभाव'संदर्भात PPT तयार करा.

(घ) लिंग समभाव : शालेय अभ्यासक्रम सहभाग

भारतात असलेली पुरुषप्रधान संस्कृती त्यामुळे स्त्रियांच्या सुप्त क्षमतांच्या विकासात निर्माण झालेला अडथळा लक्षात घेऊन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात आमूलाग्र बदल करण्यात आले. १९८६ च्या शैक्षणिक धोरणात स्त्री सबलीकरणावर भर दिला.

Education will be used as an agent of basic change in the status of women. In order to neutralize the accumulated distortions of the past, there will be a well-conceived edge in favour of women. The National Education System will pay a positive interventionist role in the empowerment of women.

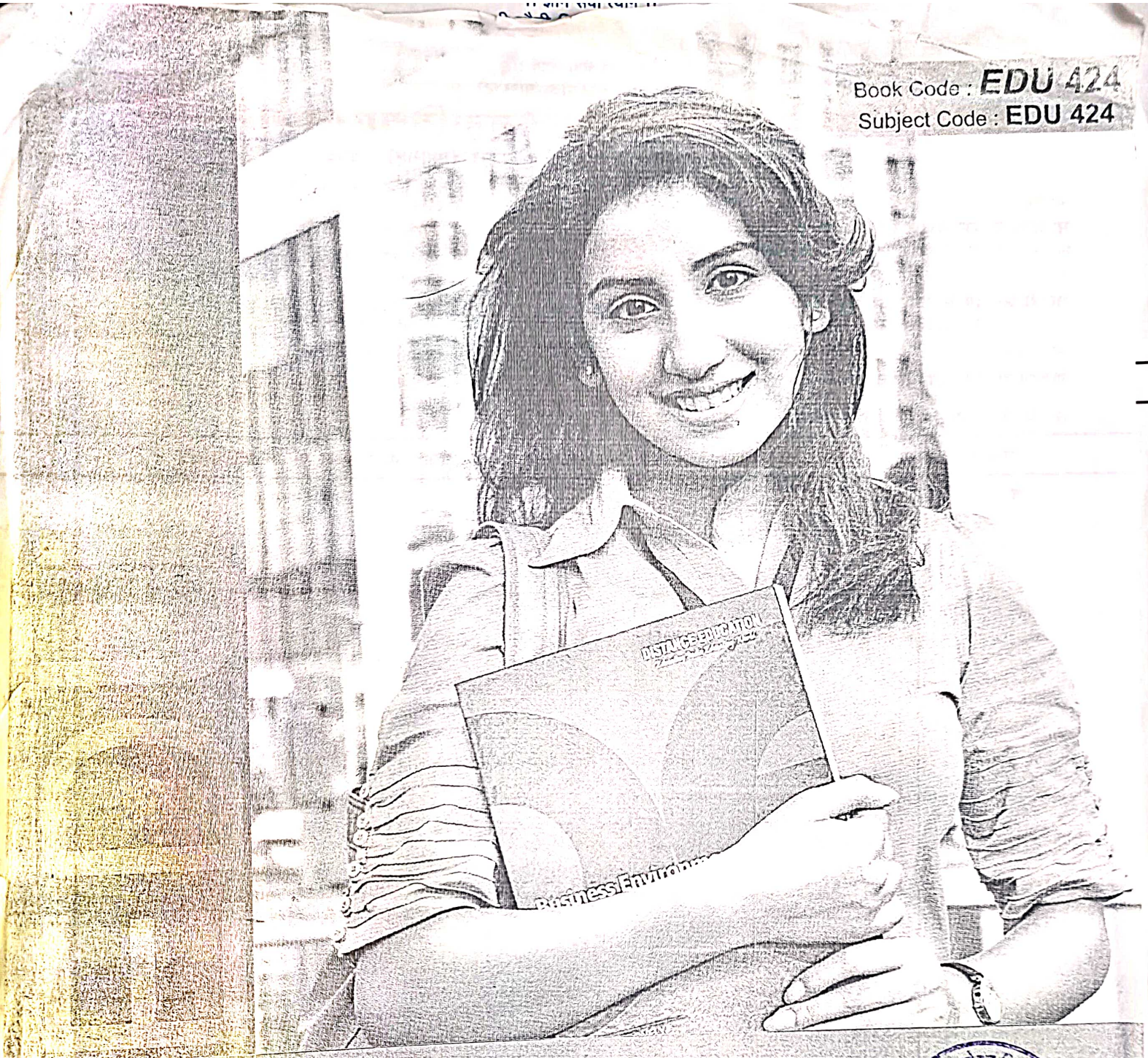
यावरून भारत सरकारची दृष्टी लिंग समभाव निर्माण करण्याचे एक प्रमुख साधन म्हणून शिक्षणाकडे पाहताना दिसून येते. शिक्षण सामान्यांपर्यंत पोहोचविण्याचे महत्त्वाचे साधन/माध्यम म्हणजे शालेय अभ्यासक्रम होय. राष्ट्रीय शिक्षण, संशोधन व प्रशिक्षण परिषदेने (NCERT) तयार केलेल्या अभ्यासक्रम आराखडा १९७८, १९८८, २००० आणि २००५ मध्ये विशेष प्रयत्न करताना शिक्षणातील लिंगभाव विषमतेवर लक्ष केंद्रित केले. राष्ट्रिय माध्यमिक शिक्षा अभियान (RMS-) अंतर्गत माध्यमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणावर भर दिला आहे. हा कार्यक्रम २००९ मध्ये सुरू झाला. शिक्षणाचा हा टप्पा प्राथमिक व उच्चशिक्षणाला जोडणारा दुवा आहे. त्यामुळे गुणवत्तापूर्ण शिक्षण देणे आवश्यक असल्याचे प्रतिपादन केले आहे.

The Central Advisory Board of Education (CABE) Committee on Universalisation of Secondary Education (2005) stated that high quality secondary education would be provided to all adolescent boys girls upto the age of 16 by 2015 and girls upto the age of 18 by 2020.

- CABE

सदर उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी व अभ्यासक्रमातून लिंग समभाव निर्माण करण्यासाठी २१ व्या शतकातील अभ्यासक्रम आराखड्यात खालील बाबी सुचविण्यात आल्या.

Book Code : EDU 424
Subject Code : EDU 424

ज्ञान आणि अध्यासक्रम

EDU 424

अधिष्ठान अध्यासक्रम

आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
स्थापना - १९५६
गारगोटी, जि.कोल्हापूर

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

श्री माना विद्यापीठ, गारगोटी

ज्ञानगंगा घरोघरी

यशवंतराव
चव्हाण
महाराष्ट्र
मुक्त विद्यापीठ

EDU - 424

ज्ञान आणि अभ्यासक्रम

लेखक : डॉ. कविता साळुंखे, प्रा. एम.एस.उभाळे, प्रा. गजानन सपकाळ, डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. डी.डी. पवार, डॉ. सज्जन थूल, डॉ. सोनुने एस.एन, डॉ. डी.एस. सूर्यवंशी, डॉ. पी.बी. दराडे, डॉ. प्रतिभा देसाई, डॉ. कुंभारे गोपाळकृष्ण, डॉ. नवनाथ इंदलकर, डॉ. भदाणे एम.ए., श्रीमती कल्पना साळुंखे, प्रा. विजयकुमार पाईकराव, श्रीमती अनिता थोरात, श्रीमती ज्योती लष्करी, डॉ. उमाकांत देशमुख

घटक १ : ज्ञान आणि ज्ञाननिर्मिती ०१

घटक २ : ज्ञाननिर्मिती प्रक्रिया ३४

घटक ३ : अभ्यासक्रम ६३

घटक ४ : अभ्यासक्रम विकसन ९३

घटक ५ : अभ्यासक्रम अंमलबजावणी व पुनर्रचना ११३

घटक १ ज्ञान आणि ज्ञाननिर्मिती

अनुक्रमणिका

१.१ उद्दिष्टे
१.२ प्रास्ताविक
१.३ विषय-विवेचन
    १.३.१ ज्ञान संकल्पना व स्वरूप
    १.३.२ भारतीय विचारवंतांनुसार ज्ञानाची संकल्पना
    १.३.३ पाश्चिमात्त्य विचारवंतांनुसार ज्ञानाची संकल्पना
    १.३.४ ज्ञान निर्मितीचे स्त्रोत व वर्गीकरण
    १.३.५ ज्ञाननिर्मिती प्रक्रिया ब्रुनर, पियाजे, व्हायगोत्स्की
१.४ सारांश
१.५ पारिभाषिक शब्द, शब्दार्थ
१.६ क्षेत्रीय कार्य
१.७ अधिक वाचनासाठी पुस्तके

१.१ उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही-

* ज्ञानाची संकल्पना व तीचे स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
* महात्मा गांधी, रवींद्रनाथ टागोर आणि अरविंद घोष यांच्या मतानुसार ज्ञानाचा संकल्पना सांगू शकाल.
* पाश्चिमात्त्य विचारवंतांनुसार (प्लेटो, फ्रेअरी व जॉन ड्युई) ज्ञानाची संकल्पना स्पष्ट करू शकाल.
* ज्ञाननिर्मितीचे स्त्रोत सांगू शकाल
* ब्रुनर, पियाजे व व्हायगोत्स्की यांनी सांगितलेली ज्ञाननिर्मिती प्रक्रिया स्पष्ट करू शकाल.

१.२ प्रास्ताविक

ज्ञान आणि शिक्षण हे दोन शब्द बऱ्याच वेळा एकाच अर्थाने वापरले जातात. प्राचीन भारतीय वाङ्मयात शिक्षण ह्या शब्दाचा अधिक प्रमाणात वापर न करता, त्याऐवजी समानार्थी शब्द म्हणून ज्ञान व विद्या या संज्ञांचा वापर अधिक झालेला आपणास दिसतो. कारण आजच्या आधुनिक काळातील शिक्षणप्रमाणे केवळ लेखन, वाचन किंवा उपजीविकेचे साधन प्राप्त करण्यापुरतीच ज्ञानाची संकल्पना प्राचीन काळात मर्यादित नव्हती. ज्ञानदान व ज्ञानकार्य हा यज्ञ मानला जाई. भारतीय

ज्ञानशास्त्र हे ज्ञानाच्या संकल्पनेच्या बाबतीत अत्यंत समृद्ध होते. त्या काळी ज्ञान ही एक व्यापक संकल्पना होती. व्यक्तिगत हितासाठी ज्ञानाची मांडणी कधीही झाली नाही. मनुष्याचे सर्वांगीण जीवन समृद्ध करणे व समाजाला शहाणे करून जीवन समृद्ध बनविणे हाच ज्ञान निर्मिताचा मुख्य हेतू होता. अपरा-परा विद्या यातील (चांगले व वाईट ज्ञान) भेद स्पष्ट होता.

तत्त्वज्ञानाच्या तत्त्वमीमांसा, मूल्यमीमांसा व ज्ञानमीमांसा ह्या तीन शाखा आहेत. ज्ञानमीमांसा ह्या शाखेत ज्ञानाचा अभ्यास केला जातो. इंग्लिशमधील एपिस्टेमॉलॉजी (Epistemology) या संज्ञेचे भाषांतर म्हणून ज्ञानशास्त्र ही संज्ञा उपयोगात आणली जाते. एपिस्टेमॉलॉजी ही संज्ञा जेम्स फेरिएर (१८०८-१८६४) या स्कॉटिश तत्त्ववेत्त्याने प्रथम सुव्यवस्थितपणे प्रचारात आणली. ग्रीक भाषेत Episteme म्हणजे ज्ञान आणि logos म्हणजे शास्त्र. म्हणून Epistemology चा अर्थ ज्ञानशास्त्र. खरे व विश्वसनीय ज्ञान कोणते? ज्ञानाचे स्त्रोत व प्रकार कोणते? श्रेष्ठ व कनिष्ठ ज्ञान कोणते? ज्ञान प्राप्तीची साधने व पद्धती कोणत्या? तसेच ज्ञानाच्या मर्यादा कोणत्या? ज्ञान कसे विकसित होते? या सर्व प्रश्नांचा विचार ज्ञानमीमांसेत केला जातो. या घटकात आपण याच सर्व प्रश्नांसंदर्भात माहिती पाहणार आहोत.

१.३ विषय-विवेचन

१.३.१ ज्ञानाची संकल्पना व स्वरूप

क) अर्थ व स्वरूप :

भारतीय अध्यात्मवादानुसार ज्ञान म्हणजे 'अध्यात्मज्ञान', आत्मविद्या किंवा ब्रम्हज्ञान अशी मांडणी विविध धर्म ग्रंथात केलेली आपणास दिसून येते.

गीतेत ज्ञानाचे स्पष्टीकरण करताना भगवान श्रीकृष्णाने म्हटले आहे की,

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम।

एनज्ज्ञानमिती प्रोक्तमज्ञांन यदतो न्यंथा ।

(अध्यात्मज्ञान हेच नित्य आहे, अशी जी बुद्धी, तत्त्वज्ञानाचा अर्थ येथे ब्रह्म, त्याचे जे दर्शन, त्या सर्वांना ज्ञान असे म्हणतात. याखेरीज सर्व अज्ञान होय.)

भौतिकवादी किंवा विज्ञानवादीच्या मतानुसार 'भौतिक व विज्ञानवादी हेच खरे ज्ञान आहे.' भौतिक किंवा वैज्ञानिक ज्ञान म्हणजे, 'भौतिक गरजांची पूर्तता करण्यासाठी उपयुक्त ठरणारे ज्ञान होय.' कार्यवादी विचारसरणीप्रमाणे, 'ज्ञान म्हणजे क्रिया कौशल्ये, अनुभव यांच्याद्वारे मिळणारे ज्ञान आणि समस्या कृती, विचार व अनुभव हेच ज्ञानप्राप्तीचे मार्ग आहेत.' कार्यवादी विचार सरणीचा पुरस्कर्ता जॉन ड्युईच्या मते - 'जे ज्ञान कृती व प्रत्यक्षनुभव यातून प्राप्त होईल तेच खरे ज्ञान होय.'

तार्किक प्रत्यक्षवादानुसार - 'अनुभवजन्य, प्रयोगजन्य, तर्कान्त किंवा बुद्धीला पटेल तेच ज्ञान खरे आहे.' ''ज्ञान म्हणजे वास्तव घटनांचा अभ्यास व त्यानंतर त्यांचे स्मरण'' असे डॉ. ब्लूम म्हणतात.

जोशी, बी.आर. यांच्या सामाजिक शास्त्रातील संज्ञा सिद्धान्त कोशातील शिक्षणशास्त्रानुसार ''माहिती व घटना आणि आणखी काही गोष्टी ज्ञानात अंतर्भूत आहेत. ज्ञान मिळविण्यासाठी अनुभव व अभ्यास यांची आवश्यकता असते. अनुभव, श्रवण, वाचन यातून माहिती मिळते. परंतु केवळ माहिती म्हणजे ज्ञान नाही. माहितीकडून संबोध, संकल्पना, तत्त्वे, नियम, उपपत्ती इत्यादींकडे क्रमाणे जाणे ज्ञानासाठी आवश्यक असते. ज्ञानात मूर्ताकडून व अमूर्ताकडून मिळालेले ज्ञान असे दोन प्रकारही दिसतात. ''

विद्यार्थ्यांच्या जीवनविषयक दृष्टीकोनावर काही संस्कार उमटवेल तसेच त्यांच्या आचारविचारात, व्यवहारात परिवर्तन घडवून आणेल तेच खरे जे ज्ञान''असेही म्हणता होते.

ग्रीक तत्त्ववेत्ता प्लेटो याने ज्ञान म्हणजे काय? हा प्रश्न प्रथम उपस्थित केला. प्लेटोच्या मते ''एखाद्या निवेदनाचा ज्ञान म्हणून स्वीकार करण्यासाठी त्यात तीन निकषांची पूर्तता हवी, ते म्हणजे, ज्ञानाच्या रूपात ते मान्य असेल. त्याची सत्यता

आणि विश्वासपात्रता असेल.''

जॉन कुक विरसन यांच्या मतानुसार ''ज्ञानाची संकल्पना मूलभूत असून तिची व्याख्या करता येत नाही.''

थोडक्यात ज्ञान हे मानवी चिकित्सा व जिज्ञासा यातून निर्माण होत असते. मनुष्य त्याच्या आयुष्यामध्ये सत्याचा शोध घेतो, त्यातून ज्ञानाची निर्मिती होते. सत्याचा हा शोध विज्ञान व तत्त्वज्ञान ह्या दोहोंतून होतो असे म्हणतात. कारण विश्वाची निर्मिती कशी झाली? विश्वाचा शेवट कसा होणार? विश्वाची रचना कशी आहे? सजीव निर्मितीचे प्रयोजन काय? जीवनाचा नेमका अर्थ काय? असे कितीतरी प्रश्न विज्ञान व तत्त्वज्ञानात समाविष्ट आहेत.

तत्त्वज्ञान, तर्क आणि कल्पनाशक्ती यांचा विचार करून अमूर्त विचारांच्या चढत्या क्रमाने अंतिम सत्यापर्यंत जाण्याचा प्रयत्न करते. तर विज्ञान प्रयोग, निरीक्षण, मापन आणि पडताळा यांचा वापर करून टप्प्याटप्प्याने सत्याकडे वाटचाल करते. परिणामी तत्त्वज्ञानातील ज्ञानापेक्षा विज्ञानातील ज्ञानाला समजावून घेणे सर्वसामान्य माणसाच्या दृष्टीने अधिक सोपे असते. विश्व हे ज्ञानाचे भांडार आहे. या विश्वातील निसर्गातील घटना ज्या नियमानुसार घडतात, त्या नियमांचे शोधन करणे याला मूलभूत ज्ञान असे आपण म्हणतो. तर त्या मूलभूत ज्ञानाचा मानवी जीवनासाठी वापर करणे याला उपयोजित ज्ञान असे आपण म्हणतो. त्या मूलभूत ज्ञानाचा मानवी जीवनासाठी वापर करणे याला उपयोजित ज्ञान असे म्हणतो. ज्ञान हे निरपेक्ष व तटस्थ वृत्तीचे असते. ज्ञानाच्या वाढीला व विकासाला सतत वाव आहे. हे विश्व म्हणजे ज्ञानाचे भांडार आहे. त्यामुळेच नवीन-नवीन शोध लागताना दिसतात. ज्ञान, स्थळ, काळ, परिस्थिती, आणि व्यक्तिनिरपेक्ष तसेच सर्व व्यापक असते. ज्ञानाची जसजशी वाढ होते, तसतशा ज्ञानाच्या विविध शाखा निर्माण होतात. त्यांना आपण विविध विद्याशाखांच्या नावाने ओळखतो. परंतु विश्वातील एकूण ज्ञानाचे स्वरूप मात्र एकात्म व नित्य प्रवाही असते. त्यामुळेच ज्ञानाचे संदर्भ आणि संबंध सतत बदलत असतात. येथे ज्ञानाचा अर्थ केवळ शब्दज्ञान किंवा पुस्तकी पांडित्य अभिप्रेत नाही. हे वरील विवेचनावरून आपल्या लक्षात आले असेलच. आज आपण व्यापक अर्थाने शिक्षणालाच ज्ञान म्हणतो ते ही बरोबर नाही कारण केवळ लेखन, वाचन, संभाषण, माहिती इतक्या पुरतेच ज्ञानाची संकल्पना मर्यादित नाही. शिवाय चार भिंती व ठरावीक वर्गाचे कालखंड यात ज्ञानाला बंदिस्तही करता येत नाही. ज्ञानाची संकल्पना अतिशय व्यापक व विशाल आहे. ज्ञान हे एकत्त्वाने आपल्यापुढे येते.

ख) ज्ञानाचे महत्त्व

बेकन यांनी 'Knowledge is power of Education' ज्ञानाच्या शक्तीला दुजोरा देऊन ज्ञानाचे महत्त्व विशद केले आहे. तर भारतीय अध्यात्मवादात 'ज्ञान मनुजस्य तृतीय नेत्रम्' या वचनानुसार ज्ञानाला तृतीय नेत्र म्हणून मानवी जीवनात महत्त्वाचे स्थान दिले आहे. तसेच पुढे भगवान श्रीकृष्ण म्हणतात की, 'नही ज्ञानेन् सदृश पवित्रमिह विद्यते' म्हणजेच ज्ञानाइतकी पवित्र विद्या या जगात दुसरी कोणतीही नाही. आज आपण पाहतोच की, अज्ञानी माणसाला अनंत संकटांना सामोरे जावे लागते. ज्ञानाधिष्ठित समाजाची निर्मिती करण्यासाठी आजच्या शिक्षण प्रक्रियेत 'Knowledge is aim of Education' ध्येय म्हणून ज्ञानाला स्थान दिले आहे. येथे उद्दिष्ट ह्या अर्थाने नव्हे. कैवल्ये (ज्ञानादेव तू कैवल्यम:) प्राप्तीचे साधन म्हणून ज्ञानाचा गौरव केला जातो. येथे केवळ शब्दज्ञान नाही तर अनुभवाधिष्ठित ज्ञान, स्वानुभूत ज्ञान अपेक्षित आहे. सॉक्रेटिसने तर ज्ञान म्हणजे सद्गुण असे म्हटले आहे.

ग) ज्ञानाची कार्य

उपरोक्त विवेचनातील अर्थ, स्वरूप व महत्त्व समजावून घेतल्यास त्यावरून ज्ञानाची खालील कार्य सांगता येतील.

विविध संकल्पनांचा आशय स्पष्ट करणे, त्यांचा परस्परसंबंध निश्चित करणे- ज्ञानाचे वर्णन आणि मूल्यमापन करताना ज्ञान, भ्रम, प्रत्यक्ष ज्ञान, अनुमान, प्रचिती, विधान, सत्य इत्यादी संकल्पनांचे विश्लेषण, ज्ञान प्रामाण्याचे निकष निश्चित, विविध विषयाच्या ज्ञानाची एक सुसंगत व्यवस्था, मानवाला सामाजिक तसेच वैक्तिगत जीवनासाठी मार्गदर्शन, या सृष्टीतील विविध अनाकलनीय घटनांचा वा गोष्टींचा उलगडा करण्यासाठी साह्य करणे आणि नवीन ज्ञानाची निर्मिती करणे होय.

मावनी समाजामध्ये शिक्षणाची सुरुवात ज्ञानग्रहण व ज्ञानदान या हेतूने झाली. मात्र 'ज्ञान' या संकल्पनेचा विविध अंगांनी अर्थ लावलेला आहे. एखाद्या अमूर्त विषयावर विविध मार्गांनी माहिती गोळा करणे, त्या माहितीच्या आधारे चिंतन

करणे, त्या विषयाशी संबंधित अनुभव घेणे, स्वत:च्या जाणिवेतून तसेच नेणिवेतून त्यासंबंधी अर्थ प्राप्त करून घेणे, स्वअनुभूती घेणे, त्या विषयांच्या विचारांमधून अंत: प्रेरणेची निर्मिती करणे इ. बाबींचा ' ज्ञान' या संकल्पनेमध्ये समावेश होतो.

''सुसंघटित माहिती म्हणजे ज्ञान किंवा सुसंघटित माहिती प्राप्त केल्यावर होणारा समज किंवा येणारी जाणीव म्हणजे ज्ञान''- रॅंडम हाऊस डिक्शनरी ऑफ द इंग्लिश लॅंग्वेज. (सप्रे, पाटील २००९)

अध्यात्मवादानुसार ज्ञान म्हणजे, 'आत्मज्ञान, अध्यात्मज्ञान, किंवा ब्रम्हज्ञान.'

गेट्स यांच्या शब्दात, ' शिक्षण म्हणजे विकासशील बदल', मानसशास्त्रज्ञांच्या मते हा वर्तनबद्दल शारीरिक किंवा क्रियात्मक पातळी, भावात्मक पातळी आणि ज्ञानात्मक किंवा बौद्धिक पातळी या तीन पातळ्यात घडून येतो.

अशा या तिन्ही पातळीवर होत असलेल्या विकास प्रक्रियेतूनच माणसाच्या अंगी विविध प्रकारची शारीरिक व क्रियात्मक कौशल्ये निर्माण होतात. त्यांच्या भावनांचा परिपोष होऊन अभिरूची व अभिवृत्ती यांना वळण लागते, बौद्धिक व वैचारिक विकास होऊन तो ज्ञानप्राप्ती करून घेतो.

ज्ञान अमर्याद असते. ज्ञान प्रवाही असल्यामुळे त्यातून नवपरिकल्पना अस्तित्वात येतात. ज्ञान कृतिप्रवण आहे. आदान-प्रदानामुळे ज्ञान नष्ट न होता वृद्धिंगत होते. ज्ञान जसे उपकारक आहे तसे अपकारकही आहे. असे हे ज्ञान समाजाला अखंडपणे देण्याचे कार्य महात्मा गांधी, रवींद्रनाथ टागोर, अरविंद घोष अशा अनेक शिक्षणतपस्वींनी अखंडपणे केले.

१.३.२ भारतीय विचारवंतानुसार ज्ञानाची संकल्पना

क) महात्मा गांधींच्या विचारांनुसार ज्ञानाची संकल्पना

एखाद्या उद्योगामार्फत किंवा हस्त व्यवसायामार्फत मुलांना शिक्षण द्यावयाचे ही महात्माजींची अभिनव कल्पना. ती कल्पना कृतीद्वारा शिक्षण या संकल्पनेला धरूनच होती. कृती करताना मुलांची जिज्ञासा, कृतिशीलता, आत्मप्रवृत्ती ह्या सहजप्रवृत्तींचा उपयोग होत असल्यामुळे मुलांचे शिक्षण सहज प्रवृत्तींना धरून होते. तसेच कृतीत केवळ शरीराच्याच हालचाली न होता निरीक्षणशक्ती, कल्पनाशक्ती, विचारशक्ती या शक्तींचीही वाढ होते. म. गांधींनी म्हणून ' मूलोद्योगाला' शिक्षण प्रक्रियेत मध्यवर्ती स्थान दिले.

ज्ञान संकल्पना

या परिस्थितीत मूलोद्योगाचा संबंध मात्र जीवनाशी असावयास पाहिजे. मानवाच्या मूलभूत गरजा, अन्न, वस्त्र, निवारा यांच्याशी संबंधित म्हणजेच अन्नासाठी शेती व्यवसाय, वस्त्रासाठी सूतकताई, विणकाम, निवाऱ्यासाठी लाकूडकाम, लोहारकाम, मातकाम अशा रचनात्मक उद्योगांची निवड करावी असे गांधींचे मत होते. शेती, वस्त्रविद्या, रचनात्मक उद्योग यापैकी एक मूलोद्योग निवडल्यावर त्या मूलोद्योगाच्या विविध कृतीतून भाषा, अंकगणित, समाज-जीवनशास्त्र, सामान्यज्ञान या विषयांच्या ज्ञानाची गुंफण करणे गांधींना अपेक्षित होते. मूलोद्योगाद्वारे केवळ बौद्धिक ज्ञानच न देता मूलोद्योगाचा संबंध समाज जीवनाशी आणून मुलांना नागरिकशास्त्राचे धडे द्यावेत असे त्यांचे मत होते. तसेच मूलोद्योगाचा संबंध नैसर्गिक परिस्थितीशी आणून मुलांना निरीक्षण व अनुभव यांच्या साहाय्याने सामान्यज्ञानाची ओळख करून द्यावी. अशा प्रकारे मूलोद्योगाची शिक्षणक्षमता समवाय पद्धतीने साध्य करावी असे ते म्हणत. मूलोद्योग म्हणजे औद्योगिक शिक्षण नसून मुलांच्या सहजप्रवृत्तींचा योग्य विकास करून जीवनकलहात आपले जीवन यशस्वीरितीने जगण्यास त्यांना लायक बनविणे महात्मा गांधींना अपेक्षित होते.

विचार करा

मुलांची स्वयंप्रेरणा, मुलांचे स्वयंशिक्षण, मुलांच्या स्वत:च्या कुवतीप्रमाणे कार्यमग्नता व कार्यकुशलता ही बालकेंद्रित शिक्षण पद्धतीची वैशिष्ट्ये गांधींच्या मूलोद्योग शिक्षण पद्धतीत दिसून येतात.

हे करून पाहा.

तुम्ही तुमच्या विद्यार्थ्यांच्या कृतीला वाव देण्यासाठी विणकाम, भरतकाम, कापड किंवा मातीच्या भांड्यावर वारली पेंटिंग किंवा अन्य चित्रकला, ग्रिटिंग कार्ड (संक्रांत भेटकार्ड) निर्मिती व या सर्वांचे प्रदर्शन- विक्रीच्या माध्यमातून मूलोद्योगाची संकल्पना छोट्या स्वरूपात विद्यार्थ्यांमध्ये रूजवून पाहा.

उपक्रम

तुम्ही तुमच्या शाळेत विद्यार्थ्यांच्या हस्तकौशल्याला वाव देणारे उपक्रम राबविता. समंत्रण सत्रात तुमच्या सहाध्यायीसोबत याबाबत चर्चा करा. उपक्रम कार्याच्या माहितीची देवाणघेवाण करा.

म. गांधींनी मूलोद्योग शिक्षण पद्धतीतही ज्ञान हे एकजिनसी किंवा सलग किंवा एकसंघ आहे असे मानले आहे.

महात्मा गांधींच्या मते, ' विविध ज्ञानशास्त्रांचा मध्यबिंदू मानव. त्याच्या विविध कृतीतून निरनिराळ्या प्रकारचे ज्ञान उदयाला आले व संवर्धित झाले असे मानावे. ज्ञानाचा, ' मानव' हा केंद्रबिंदू मानला तर मग ज्ञानाच्या कृत्रिम मर्यादा म्हणजेच शालेय स्तरावर असलेले विषय हे वेगळे किंवा विभक्त वाटणार नाहीत.

गांधीजी म्हणतात, '' माणसाच्या शारीरिक, मानसिक व आध्यात्मिक अंगांमधील उत्कृष्टतेचा विकास व अभिव्यक्ती म्हणजे शिक्षण.''

ते म्हणतात, '' साक्षरता म्हणजे शिक्षण नव्हे. शिक्षणाचा प्रारंभदेखील नव्हे. आत्मा व मन यांचा परिपूर्ण विकास करून व्यक्तींमधील सर्वोत्कृष्ट गुणांची अभिव्यक्ती करणे हे शिक्षणाचे खरे ध्येय.'' शिक्षणात महात्मा गांधींनी व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्व घटकांचा अंतर्भाव केला आहे. 3H- HEAD, HEART AND HAND ही कल्पना मांडून या सर्व अंगांच्या विकासावर भर देणारे ज्ञान द्यावे व ज्ञाननिर्मिती कौशल्य आत्मसात व्हावीत तसे वर्ग वातावरण असावे असे त्यांनी सुचविले आहे.

लक्षात ठेवा

सत्याचे ज्ञान झाले म्हणजेच आत्मसाक्षात्कार होऊ शकेल. सत्यालाच गांधीजी ईश्वर मानीत व सत्यज्ञान हेच ईश्वरज्ञान, अज्ञानाचे पटल दूर झाले की, सत्याचा प्रकाश दिसतो असे ते म्हणत.

महात्मा गांधींच्या मते, ज्ञान मिळविण्याची पद्धती म्हणजे ' अनुभवांती शिक्षण' होय. प्रत्यक्ष जीवन प्रसंगातून ज्ञानसाधना करावी. मूलोद्योगातून ज्ञानकण व कौशल्य संपादन करावे. निसर्गपरिचयातून निरीक्षणशक्ती, विचारशक्ती यांचा विकास करावा अशा प्रकारे मूलोद्योग, निसर्ग, समाज यांच्या माध्यमातून अनुभवक्षेत्र वाढवून मुलांना ज्ञानलाभ करून द्यावा. अशा अनेक स्त्रोतांतून ज्ञाननिर्मिती व ज्ञानप्राप्ती व्हावी असे त्यांचे मत होते. ज्ञान मिळविण्यासाठी अभ्यासक्रमात हस्तव्यवसाय : उदा. हातमाग व हातसूत, सुतारकाम, शेती, फळे व भाजीपाला, उत्पादन, चामड्याचे काम, स्थानिक उत्पादनक्षम व्यवसाय याचा विचार करावा.

उपक्रम

ज्ञानाचा प्रत्यक्ष जीवनाशी संबंध येईल असे कोणते उपक्रम तुम्ही तुमच्या शाळेत राबवाल. यादी करा. त्यापैकी काही उपक्रम तुमच्या शाळेत राबवा.

विचार करा

तुमच्या शाळेला 'जीवन-शिक्षण शाळा' हे नाव सार्थ ठरावे यासाठी कृती आराखडा तयार करा व त्याची अंमलबजावणी करा.

विषय

मातृभाषा, गणित, इतिहास, भूगोल, नागरिकशास्त्र, कार्यानुभव, चित्रकला, संगीत, मुलींना घरकाम व गृहशास्त्र अशा स्वतंत्र विषयातून ज्ञान मिळावे.

अध्यापन पद्धती

गांधींच्या मते, प्रत्यक्ष अनुभव देणे हीच अध्यापन पद्धती होय. सर्व ज्ञान कृतीद्वारे मिळावे. अध्यापनात समवाय तत्त्व महत्त्वाचे कृती कौशल्याला वाव देणारे वर्ग वातावरण असावे असे त्यांचे मत होते.

महत्त्वाचे

वरील सर्व विवेचनाअंती महात्मा गांधींच्या मते,

'' शिक्षण म्हणजे माणसाचे शरीर, मन व आत्मा यातील सर्वोत्कृष्ट अशा सुप्त गुणांचा विकास होय.''

ख) रवींद्रनाथ टागोरांच्या विचारानुसार ज्ञानाची संकल्पना

नोबेल पारितोषिक विजेते रवींद्रनाथ टागोरांनी साहित्य, चित्रकला, शिल्पकला या सर्वच क्षेत्रात उत्तुंग कार्य केले. त्यांना पारंपरिक शिक्षणपद्धती कधीच रूचली नाही. त्यांना शहरी भागातील लोकांत ग्रामीण लोकांविषयी उदासिनता दिसून आली. ग्रामीण जनता कमीपणाच्या भावनेने ग्रासलेली, दैववादी, अंधश्रद्धाळू, परंपरागत मूल्यांना मानणारी, अशिक्षित होती. त्यामुळे दोन्ही आघाड्यांवर परिवर्तन आवश्यक आहे असे त्यांना वाटले. म्हणून ते शिक्षणाचे, ज्ञान मिळविण्याचे उद्दिष्ट मांडताना म्हणतात, '' जीवनाचे अंतिम ध्येय संपूर्ण विकास व मुक्ती. शिक्षणाचे ध्येय हे जीवनाच्या अंतिम ध्येयापेक्षा कोणत्याही प्रकारे कमी नाही. ज्या योगे व्यक्ती पार्थिव बंधनापासून मुक्त होते, भौतिक समृद्धीऐवजी आध्यात्मिक प्रकाशाने जीवन उजळून जाते, आणि सामर्थ्यापेक्षा प्रेमभावनेने ओसंडून वाहू लागते. अशा सत्याचा शोध घेण्याची, ते सत्य आत्मसात करण्याची व आपल्या आचारविचारांतून त्याची अभिव्यक्ती करण्याची पात्रता निर्माण करणे हे ज्ञानाचे किंवा शिक्षणाचे उद्दिष्ट होय.

टागोरांच्या मते, ' खरे शिक्षण तेच की जे केवळ माहिती देत नाही, तर आपल्या जीवनाचा संपूर्ण जीवनाशी संबंध प्रस्थापित करते. उदा. भूगोल शिकंविताना केवळ पुस्तकातून माहिती देण्याऐवजी प्रत्यक्ष निसर्गात जाऊन भौगोलिक परिस्थितीचे ज्ञान देणे महत्त्वाचे आहे. म्हणून शिक्षणाचा प्रत्यक्ष जीवनाशी, जीवनानुभवांशी संबंध जोडला पाहिजे व त्यासाठी शिक्षण प्रत्यक्ष जीवनातूनच दिले पाहिजे. चार भिंतींच्या आत शिक्षण देणे म्हणजे पोपटपंची असे टागोरांना वाटते. मुलांना स्वतंत्र वातावरणात ठेवले तरच ज्ञान प्राप्त होऊ शकते असे ते मानतात.

त्यांच्या मते,'' शिक्षण म्हणजे आत्मविष्कार'. सर्जनशीलता व नवनिर्मितीची इच्छा ही मुलांची नैसर्गिक प्रवृत्ती असते. म्हणून निरनिराळे हस्तव्यवसाय व कला यांचा शिक्षणात अंतर्भाव करून मुलांच्या मुक्त आत्माविष्काराला भरपूर संधी दिली पाहिजे असे त्यांचे मत होते.

निसर्गसानिध्य वर्गवातावरण

खरे ज्ञान, शिक्षण नैसर्गिक वातावरणातून मिळते. झाड ज्याप्रमाणे जमिनीतून अन्नपाणी शोषून घेते, त्याप्रमाणे मुले आपल्या विकासाला आवश्यक असे घटक वातावरणातूनच प्राप्त करून घेतात. ते म्हणतात, '' निसर्गातील सर्व वस्तू, सर्व घटना, निसर्गाचे बदलते रूप व रंग मुलांना पाहू द्या. अनुभवू द्या'', यातूनच मुलांच्या संवेदनक्षमतेचा विकास होईल.

त्यांच्या मते' आध्यात्मिक प्रेरणा जागृत करण्याचा उत्कृष्ट मार्ग म्हणजे निसर्गाच्या सहवासात व चिंतनात स्वत:ला झोकून देणे होय. निसर्ग हा माणसाचा खरा मित्र, गुरू आहे.' म्हणून मुलांच्या ज्ञानग्रहणात, शिक्षणात, सर्वांगीण विकासात ते निसर्गाला महत्त्व देतात.

ते म्हणतात,'' श्रेष्ठ शिक्षण तेच की, जे केवळ माहिती देत नाही, तर आपल्या जीवनाचा संपूर्ण विश्वाशी मेळ घालते. व्यक्ती व विश्व यांत सुसंवाद प्रस्थापित करते. हेच एकरूपतेचे, एकात्मतेचे शिक्षण.

शिक्षकाने विद्यार्थ्यांना केवळ विषयाचे ज्ञान देणे एवढेच आपले कर्तव्य न मानता त्यांना प्रेम द्यावे. प्रेमाच्या माध्यमातून खरे शिक्षण देता येते असे ते मानत. प्रेमाअभावी ज्ञानामध्ये शुष्कता येते, ते निर्जीव बनते. डोक्यात माहितीचा पसारा वाढला तरी ज्ञान अंत:करणात पोहचत नाही, रूजत नाही. म्हणून मुलांना ज्ञान देताना अपार सहानुभूती, सखोल जाणीव व विशाल कल्पनाशक्तीची आवश्यकता असते. शिक्षकाने मुलांमध्ये मूल होऊन त्यांच्या आवडीनिवडीचा, अडचणींचा विचार करून

ज्ञान द्यावे असे ते म्हणत. शिक्षकाची अध्ययनशीलता संपली की, शिक्षकाचा ज्ञानाच्या गतिमान प्रवाहाशी असलेला संबंध तुटतो व केवळ पोपटपंची उरते. म्हणून ज्ञान किंवा सत्य तेच की, जे विद्यार्थ्यांना प्रेरणा, स्फूर्ती देऊ शकते. जिज्ञासावृत्ती, अभ्यासुवृत्ती, ज्ञानलालसा असलेले शिक्षक विद्यार्थ्यांचा ज्ञानदानाद्वारे शैक्षणिक विकास घडवू शकतात.

लक्षात ठेवा

रवींद्रनाथ टागोरांच्या मते ज्ञानग्रहणातून शिक्षित होण्याची सूत्रे म्हणजे विद्यार्थ्याला-

* आवडीनुसार शिक्षण घेण्याचा अधिकार असावा.
* सृजनशीलतेचा विकास करावा.
* वर्गवातावरण : निसर्गसानिध्यात, झाडाखाली शिक्षण द्यावे.
* अध्ययन-अध्यापन आनंददायी असावे.
* आत्मशक्ती, संघशक्ती जागृत करावी.
* मातृभाषा ही ज्ञानग्रहणाची भाषा असावी.
* ज्ञानग्रहणावर/शिक्षणावर समाज व सरकारचे बंधन नसावे.
* शिक्षण हेतू स्वशोध व विकास असावा.
* अध्ययन-निरीक्षण, आत्मपरीक्षण प्रत्यक्ष अनुभवातून व्हावे, त्याला आध्यात्मिक बैठक असावी.
* विद्यार्थ्यांमध्ये विश्वबंधुत्वाची भावना वाढीस लागावी.

अभ्यासविषयक

विज्ञान व सृष्टी याचे प्रयोगशाळेद्वारे शिक्षण द्यावे. उदा. भूगोल-सृष्टीनिरीक्षणातून, इतिहास कथा व गाणी यातून शिकवावे. संगीत, नृत्य व चित्र इत्यादी कलांना अभ्यासक्रमात महत्त्वाचे स्थान असावे. नाट्यीकरण व नाट्यलेखनातून, आत्माविष्काराची संधी मुलांना मिळते व कलात्मक अभिरूचीचा विकास होतो. हस्तव्यवसाय उदारहणार्थ बागकाम, विणकाम, शिवणकाम, सुतारकाम, चर्मकला, पुस्तक बांधणी, खेळणी तयार करणे अशा प्रकारचे व्यवसाय शिक्षण मुलांना द्यावे. त्यामुळे पुस्तकी शिक्षणावरचा भर कमी होवून क्रियाशीलतेला वाव मिळून निर्माणक्षमतेचा विकास होतो. अभ्यासपूरक कार्यक्रमातून ज्ञानग्रहण केले जाते. मुलांनी स्वयंशिस्तीने ज्ञानग्रहण करावे असे त्यांचे मत होते.

तासिकांचे बंधन नाही, वृक्ष-वेली, गवताची हिरवळ यांच्या निसर्गसानिध्यात शिक्षक विद्यार्थ्यांना चर्चा करून ज्ञान ग्रहण करण्याचे स्वातंत्र्य होते. स्वावलंबन, श्रमप्रतिष्ठा, समता या मूल्यांची शिकवण अशा प्रकारच्या शिक्षणातून आपोआप बिंबवावे अशी त्यांची अपेक्षा आहे.

ग) अध्यापन पद्धती

निसर्ग निरीक्षण, चर्चा, स्वानुभव यातून ज्ञानग्रहण करावे असे टागोरांचे मत होते.

उपक्रम :

निसर्गसानिध्यात अध्ययन-अध्यापन करता येणाऱ्या विविध विषय घटकांची यादी करा. काही घटकांचे अध्यापन निसर्गसानिध्यात करा. अध्यापन परिणामांची चर्चा संपर्कसत्रात सहाध्यायी सोबत करा.

कृती :

तुमच्या शाळेतील गायन, वादन, नृत्य, नाट्य, चित्रकला अशा कलांची आवड व कौशल्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी तुम्ही कोणते उपक्रम राबवाल? त्याची यादी करा.

थोडक्यात रवींद्रनाथ टागोरांना निसर्ग, अनुभव, व्यवसाय, कला यातून ज्ञान घेऊन विद्यार्थ्यांनी कृतिशील व्हावे हे अपेक्षित होते. तसेच जागतिक कीर्तीचे लेखक, चित्रकार, संगीततज्ज्ञ, वैज्ञानिक, विद्वान या संस्थांतून निर्माण व्हावे अशी त्यांची अपेक्षा असे.

ग) अरविंद घोषांच्या विचारांनुसार ज्ञानाची संकल्पना

मानवी जीवन म्हणजे योग असे मानणारे, मातृभूमीचे परमभक्त, पाश्चात्य संस्कृतीचा पूर्ण परिचय असूनही त्यापासून अलिप्त राहून भारतीय तत्त्वज्ञान व संस्कृतीत रमणारे योगी अरविंद केवळ आध्यात्मिक क्षेत्रातच अधिकारी व्यक्ती होते असे नव्हे तर त्यांचे शिक्षणविषयक विचारही महनीय आहेत. योगी अरविंदांच्या मते ज्ञानप्राप्तीत (मेंदूचे) चार स्तर साहाय्यभूत ठरतात.

स्मृतीकोश : यामध्ये भूतकालातील मानसिक संस्कारांचा समावेश होतो.

वास्तविक मन वा अंत:करण : पाच ज्ञानेंद्रिये- त्वचा, नाक, जीभ, दृष्टी, कान यांचा समावेश होतो.

बुद्धी : बुद्धीच्या मदतीने मनुष्य विचार करू शकतो व मिळालेल्या ज्ञानास व्यवस्थित स्वरूप देऊ इच्छितो.

सत्य : यामध्ये अंतदृष्टीचा समावेश होतो. त्यामुळे ज्ञानाच्या खऱ्या स्वरूपाची ओळख होते.

अरविंदांच्या मते, ज्ञान म्हणजे केवळ माहिती मिळविणे नव्हे. ज्ञान व प्रज्ञान किंवा शहाणपण यातील फरक जाणता येणे होय. ज्ञान याचा अर्थ परमेश्वर व स्वत:ला ओळखणे. सत्वगुणांच्याद्वारे खरी ज्ञानप्राप्ती होते. खरे ज्ञान म्हणजे आध्यात्मिक ज्ञान होय. हे ज्ञान मनाच्या चौथ्या स्तरामुळे/सत्यामुळे प्राप्त होते. त्यासाठी योगसाधना आवश्यक आहे.

महर्षी अरविंदांच्या मते, शिक्षण म्हणजे, 'मानवी मन व चैतन्य यातील शक्ती वृद्धिंगत करणे होय. शिक्षण म्हणजे ज्ञान, चारित्र्य व संस्कृती यांचे संवर्धन करणे होय.'

ज्ञानग्रहणासाठी अध्ययन-अध्यापन पद्धती

योगी अरविंद स्वयंशोधन व स्वयं-अध्ययनावर भर देतात. स्व-कुवतीनुसार स्व-विकास करावा. स्वयं-अध्ययनासाठी निरीक्षण, तुलना या मानसिक शक्तींचा विकास साधावा. शिक्षक केवळ मार्गदर्शक हवा.

अभ्यासक्रम

शास्त्र, कला, हस्तकला विद्यार्थी विकासाला आवश्यक सर्व विषयांचा समावेश असावा. विद्यार्थ्यांनी स्वयंशिस्तीत ज्ञानग्रहण करावे.

लक्षात ठेवा

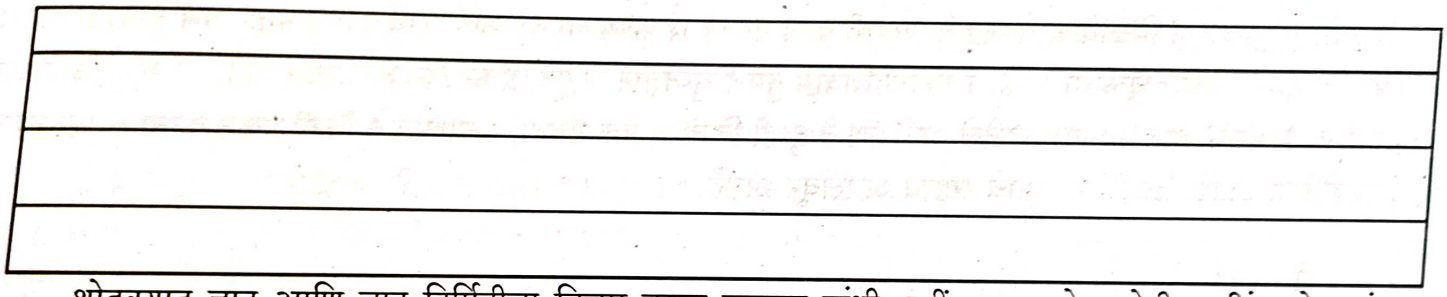
योगी अरविंदांच्या मते,

''मानसिक प्रवृत्तींचे नियमन व नैतिक मूल्यांचे संस्कार करून त्याद्वारे व्यक्तीचा शारीरिक व बौद्धिक विकास होऊन खरा मानव निर्माण होईल हेच शिक्षणाचे ध्येय.''

येथे मानसिक प्रवृत्तींचे नियंत्रण व नैतिक विकास यांचा विचार अरविंदांनी आध्यात्मिक व योगीक दृष्टीकोनातून केला आहे.

कार्य

तुमच्या शाळेत सातत्याने योगशिक्षणाचे आयोजन करा व परिणामांची चर्चा करा.

थोडक्यात ज्ञान आणि ज्ञान निर्मितीचा विचार करता महात्मा गांधी, रवींद्रनाथ टागोर, योगी अरविंद घोष यांच्या विचारांनुसार ज्ञान संकल्पनेच्या अभ्यासातून काही बाबतीत साम्य आढळते. या सर्वांनी आध्यात्मिक ज्ञान, नैतिक, स्वयंशिस्त, कलाकौशल्य, व्यवसाय शिक्षण, अनुभवातून ज्ञानग्रहण या बाबींचा पुरस्कार केला आहे. विद्यार्थी केंद्री विषय, अध्यापन पद्धतींचा विचार मांडला आहे. ज्ञानाचे स्त्रोत हे अनुभव व्हावे आणि विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास ज्ञानग्रहणातून व्हावा अशी अपेक्षा केली.

INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ISBN: 978-93-5813-132-1

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

e-BOOK

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE

Professor,

Rayat Shikshan Sanstha's,

S. M. Joshi College Hadapsar, Pune-28

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION
GARGOTI.

INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar, Pune-411028

ISBN: 978-93-5813-132-1

INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ISBN: 978-93-5813-132-1

978-93-5813-132-1

EDITOR©

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar, Pune-411028

Publisher : Dr. Eknath Mundhe
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28
Maharashtra, India

Edition : 1st

Date : 15th April, 2023

Price : Rs. 100

All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright holder.

31.	*SUSTAINABLE DEVELOPMENT CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN INDIA 2022* *Mr. D.N. Ghane*	171-177
32.	*GENDER EQUALITY AND STRATEGIES FOR WOMEN EMPOWERMENT* *Dr. Priya P. Singh,* *Dr. Kanchan Tayade,* *Ritika P. Singh*	178-186
33.	*STUDY OF DIFFERENT NUTRIENTS AND NUTRITIONAL DISORDERS AN OVERVIEW* *Dr. Kanchan Tayade,* *Dr. Priya P. Singh,* *Dr. Pravin T. Nitnaware*	187-195
34.	*DEVELOPMENT OF CONTENT TO COMMUNICATE THE CONCEPTUAL INPUTS OF ECONOMIC DIMENSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT* *Dr. Prathibha S. Patankar,* *Shri.Gautam M. Mane*	196-203
35.	*DEVELOPMENT OF CONTENT TO COMMUNICATE THE CONCEPTUAL INPUTS OF SOCIAL DIMENSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT* *Dr. Prathibha S. Patankar,* *Shri.Gautam M. Mane*	204-210
36.	*DEVELOPMENT OF CONTENT TO COMMUNICATE THE CONCEPTUAL INPUTS OF ENVIRONMENTAL DIMENSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT* *Dr. Prathibha S. Patankar,* *Shri.Gautam M. Mane*	211-216
37.	*CHALLENGES OF SUSTAINABLE AGRICULTURE IN INDIA* *Gunja Atish Gupta*	217-221
38.	*SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AND SAARC COUNTRIES: PROGRESS, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES* *Dr. Jayshree R. Dighe*	222-225
39.	*SOFT SKILLS* *Dr. Pratibha Sadashiv Desai*	226-229
40.	*COMPREHENSIVE EDUCATION: AN OVERVIEW* *Prof. Vikas Vilas Barge*	230-238
41.	*IMPORTANCE OF SOFT SKILLS FOR WOMEN IN MODERN ERA* *Asst. Prof. Kale Varsha Ajay*	239-244
42.	*THREATS TO BIODIVERSITY AND ITS PRESERVATION* *Shubhangi Rangari,* *Smita Rajput,* *Jyoti Uikey*	245-255

ISBN: 978-93-5813-132-1

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

39

SOFT SKILLS

Dr. Pratibha Sadashiv Desai
Associate professor,
Acharya Jawadekar college of Education Gargoti.
Tal-Bhudargad Dist. Kolhapur

Abstract: *Soft skills are non-technical skills that relate to how you work They include how you interact with colleagues, how you solve problems, and how you manage your work.*

Soft skills are non-technical skills that impact your performance in the work place. You likely already have soft skills from your school and work experience. you can also develop soft skills at work, school, Volunteer activities, and by participating in training programs and classes. Include your soft skills in your resume and cover retter. Demonstrate your soft skills during job interview. Soft skills are very important in our daily life, occupation, education in each & every place. So Researcher tries to focus on soft skills through this paper.

Keywords- *Soft Skills*

Introduction-

Soft skills relate to how you work. soft skills include interpersonal skills, Communication skills, listening skills, time management, problem solving, leadership, and empathy, among- others. They are among the top skills employers seek in the candidates they hire because soft skills are important for just about every job.

Hiring managers typically look for job candidates with soft Skills because they make someone more successful in the workplace. Someone can be excellent with technical job skills, but if they can't manage their time or work within a team, they may not be successful in the workplace. Soft skills are transferable skills that can be used regardless of the Person's job. Soft skills are Particularly important in customer-based jobs. For example, these employees are in direct contact with customers. It takes several Soft skills to be able to listen to a customer and provide that customer with helpful & polite service, Purpose of this paper is to discuss on soft skills & develop them in our self.

Objectives of the Research paper -

Objectives of the paper are as follows.

1. To Study the concept of soft skills.
2. To study the types of soft skills.
3. To study the importance of soft skills

Discussion –

Concept of Soft Skills-

Soft skills –

To perform any task you need a certain level of expertise which is called skills. Technical knowledge to do a job is called hard skills and the behavioral still required are called soft skills. Soft skills are also called as people's Skills are the mix of social & inter personal Skills, Character traits, & personal attitudes that all jobs require.

ISBN: 978-93-5813-132-1

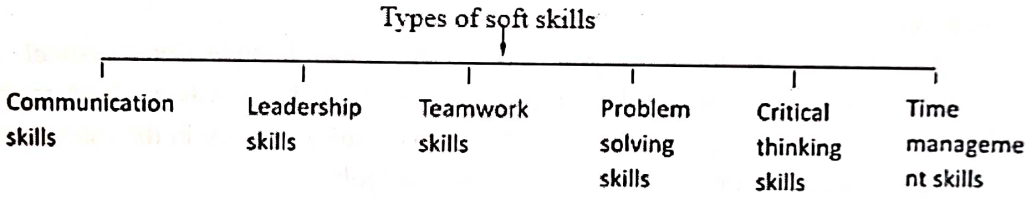
Examples & soft skills-

1. Communication Skills	7. Time management	13. Customer service
2. Body Language	8. Patience	14. Web development
3. problem solving skills	9. Adaptability	15. Research
4. team work	10. Creativity	16. Motivation
5. leadership	11. Interpersonal skills	17. Innovation
6. self confidence	12. Work of Ethic	18. Public speaking etc.

soft skills, are a combination of people skills social skills, communication skills, character or personality traits, attitudes, career attributes, social intelligence and emotional intelligence quotients that enable employees to navigate their environment, work well with others, perform well & achieve their goals.

Hard skills are those talents and abilities that can be measured. They are usually specific to a particular job & they can be learned through schooling or on the- job- training. Soft skills are less defined skills that often apply not only to one specific job but are universal.

Types of soft skills

Main types of soft skills are as follows

Main categories & soft Skills

Soft skills employers seek-

1. Verbal of Nonverbal communication
2. Strategic Thinking.
3. Feedback and critism.
4. Leadership.
5. Emotional intelligence
6. Relationships

1. Verbal & Nonverbal communication –

Communication skills are a must at most jobs. Employees need to know how to effectively communicate with their peers, leaders, & clients. Most employers appreciate a positive attitude paired with straight forward communication.

Nonverbal communication is also important because what you don't say says a lot about you to others. Good / posture, a smile & attentive body language tells others that you are engaged & open.

2. Strategic Thinking -

Employers want to hire self motivated Problem – solvers. Most great leaders rely on their staff to use creative & strategic thinking to come up with effective ways to do the job, & solutions to issues.

ISBN: 978-93-5813-132-1

3. Feedback & Criticism.

Most people don't like to be critiqued, but employees who have mastered the art of accepting difficult feedback tend to be more successful in the workplace than those who do not. It's important that employees don't take feedback criticism personal & instead welcome the opportunity to the continuously improve their abilities.

4. Leadership-

Many workplaces strive to Create leaders within their teams. The ability to lead your peers without being bossy or controlling is a skill employers tend to take note of Bosses tend to lean on team leaders who can work independently, and motivate & positively influence their peers. These employees are often the first considered for promotions.

5. Emotional intelligence.

Emotional Intelligence refers to a person's ability to effectively I handle their emotions without letting them get out of hand. In the workplace It's the ability to leave the personal drama at the door & to interact with peers, clients & others without letting emotions get the best of you.

6. Relationship.

Successful relationship are a Crucial part of being prosperous on the job. The ability to connect with your boss, Peers & clients go a long way, while the inability to get along with Others can be toxic in the workplace You don't need to strive to be the most Popular employee, but showing others common courtesy by saying hello, consciously listening when someone is talking without interrupting & showing respect for others can make you someone with whom others want to work.

Soft skills in Education-

Soft skills are often refered to a essential skills, interpersonal skills, and non cognitive skills. Although there are several soft skills, typical example soft skills are communication, teamwork, problem solving & adaptability

Soft skills in B·Ed

Soft skills refer to non-technical abilities that include communication, leadership, teamwork, self awareness, empathy, emotional intelligence. These essential soft skills for teachers are often overlooked in Schools, but they are vital for teachers to succeed.

Teachers play a vital role in shaping. the future of our children. Yet, they often lack of essential soft skills required to perform their job effectively. To become an effective teacher, developing essential soft skills for teacher is necessary to effectively manage teaching challenges.

Importance of soft skills

1. soft skills are important because they allow teachers to interact with their Students & colleagues effectively. They also allow them to communicate with parents & other stakeholders clearly & espectively. In addition, these Skills help to build relationships & develop trust within Schools.

2. A Teacher needs many soft skills to control & to teach, to develop his/her student. These soft skills are compassion, communication, stress management, Adaptability, Teamwork, change management, proactiveness, problem solving, professionalism, Organization, inclusivity, cultural competence, Time management, social, & emotional intelligence,

ISBN: 978-93-5813-132-1

optimism Resilience, creativity confidence patience, goal setting, Reflectiveness Public speaking, Negotiation, influencing, Decision making, giving & receiving feedback.

3. Soft skills are an essential part of improving one's ability to work with others and can have a positive influence on furthering your career. If you are a small business owner or self, employed, soft skills can help you find, attract & retain clients.

4. Honing your abilities to resolve conflicts, solve problems, and provide excellent customer service can lead to stronger relationship with colleagues, clients & other professional contacts.

5. It's not uncommon to either underestimate the importance of soft Skills or to overestimate your own proficiency.

6.Soft skills are important for career progression & Promotion.

7. Strong soft skills ensure a productive, Collaborative, & healthy work environment in competitive world.

8. To achieve great & successful future.

9. For safe recruitment & business.

Conclusion-

From objective 1,2, &3 conclusions are as follows.

1. Soft skills are an essential part of improving everyone's ability to work with other & can have a positive influence on furthering your career.

2. Soft skills not only support your workplace relationships but also determine your success in working with clients & business partners.

Recommendations-

Researcher suggest recommendations as follows.

1. Teacher, student, every person need to develop soft skills.

2. Communicate with every one in your work place, School

3. Develop your interpersonal skill through training.

4. School, business centers have to arrange training program to develop soft skills of students, Teachers & employees.

5. Every work place owner or of head officer must give feedback to employee & motivate to develop soft skills among them.

6. Arrange online courses to develop Soft skills.

References

1. Barnard, Dom (25 march 2019) The Importance of soft skills. virtual speech.
2. Best, J. W. (2007) Research in Education Englewood clifts N. J prentice Hall
3. Doyle, Alison (9oct 2022) what are soft skills?
4. Kothari, C. R (2005) Research methodology New age, International (p) Limited, publishers. Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.
5. https://www.peoplescout.com>soft... Retrieved on march 2023.
6. https://www.Vertual speech.com. Retrieved on march 2023.
7. https://www. en.m. Wikipedia.org >wiki Retrieved on march 2023

ISBN: 978-93-5813-132-1

INTERDISCIPLINARY RESEARCH PATHWAY OF NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

DR. EKNATH MUNDHE
DR. PRABHAKAR CHAVAN
EDITOR

INTERDISCIPLINARY RESEARCH PATHWAY OF NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar,
Pune-411028

DR. PRABHAKAR CHAVAN
Associate Professor,
Dept. of Lifelong Learning & Extension,
S. N. D. T. Women's University,
Mumbai-400020

ISBN: 978-93-5777-343-0

INTERDISCIPLINARY RESEARCH PATHWAY OF NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020

ISBN: 978-93-5777-343-0

978-93-5777-343-0

EDITOR©

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar,
Pune-411028

DR. PRABHAKAR CHAVAN
Associate Professor,
Dept. of Lifelong Learning & Extension,
S. N. D. T. Women's University,
Mumbai-400020

Publisher : Dr. Eknath Mundhe
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28
Maharashtra, India

Edition : 1st

Date : 26th January, 2023

Price : Rs. 100

All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright holder.

INDEX

Sr. No.	TITLE OF THE CHAPTER & NAME OF THE AUTHOR/S	Page No.
1.	*NATIONAL EDUCATION POLICY- 2020 AND DIGITAL EDUCATION* *Dr. Nandini Sengupta*	01-05
2.	*LIFE SKILLS EDUCATION* *Dinkar Manikrao Hajare*	06-14
3.	*NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020 OF INDIA: A THEORETICAL ANALYSIS* *Dr. Satyawan Pundlik Bansode*	15-21
4.	*STRESS MANAGEMENT WITH YOGA KIYA AND ASANA.* *Dr. Sheetal Laxman Shendkar*	22-25
5.	*A ANALYTICAL STUDY OF EXISTING PATTERN OF FOOD, ENERGY CONSUMPTION IN MAHARASHTRA* *Dr. Parmeshwar Sambhaji Gadkar*	26-31
6.	*HERALDING NEP 20: EVOLUTION OF CURRICULAR ADAPTATION- FROM IEP TO TRANSDISCIPLINARY MODEL: SUNSHINE WORLDWIDE SCHOOL-A CASE STUDY* *Dr. Gargi.P. Sinha*	32-45
7.	*PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS AND TEACHER EDUCATORS THROUGH ICT FOR ENHANCING THE QUALITY* *Dr. Kaluram Nathu Bhise*	46-47
8.	*ECONOMICS OF ONLINE LEARNING AND DISTANCE EDUCATION* *Dr. Geeta Nair*	48-53
9.	*PERSONALITY DEVELOPMENT AND SOFT SKILLS* *Dr. Meeta M. Meshram & Prof. Dinkar Manikrao Hajare*	54-57
10.	*IMPORTANCE OF INDIAN CULTURAL HERITAGE IN NATIONAL EDUCATION POLICY-2020* *Prof. Vikas Vilas Barge*	58-67
11.	*OUTCOME BASED EDUCATION: CONCEPT AND PROCESS* *Dr. Pratibha S. Desai*	68-71
12.	*EARLY CHILDHOOD CARE AND EDUCATION UNDER SARVA SHIKSHA ABHIYAN IN MAHARASHTRA – AN ANALYSIS* *Dr. Vishal Bhaware*	72-77
13.	*REIMAGINING SKILL INDIA PERSPECTIVES AND WAY FORWARD* *Mr. Atul Krishna Ghadge*	78-82
14.	*E-LEARNING AND ITS USE IN TEACHING AND LEARNING- A NEW APPROACH OF NEP 2022* *Dr. Sudarshan D. Tapsale & Dr. Kaluram Nathu Bhise*	83-86
15.	*A SCENARIO TEACHER EDUCATION* *Dr. Shobha Tukaram Rahane*	87-93

ISBN: 978-93-5777-343-0

11

OUTCOME BASED EDUCATION: CONCEPT AND PROCESS

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

Dr. Pratibha S. Desai
Associate Prof.
Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti
Tal.Bhudargad, Dist. Kolhapur Maharashtra (India)

Abstract:

Outcome based method have been adopted in education systems around the world, at multiple levels. Various Nations like Australia, South Africa, Malaysia adopted an outcome-based approach for their Universities. The European Union has proposed an education shift to focus on outcomes. In all faculties & Disciplines outcome based education is being accepted. So Researcher tries to study concept process, merits & demerits of outcome based education through present paper.

Keywords: - Outcome - Based - Education.

1) Introduction: -

Outcome Based Education (OBE) is an educational theory that bases each part of an educational system around outcomes. By the end of the educational experience each student should have achieved the goal. There is no specific style of teaching or assessment in Outcome-Based-education.

Outcome based education reforms emphasize setting clear standards for observable, measurable outcomes. Many countries write their OBE Standards so that they focus strictly on mathematics language, science & history without ever referring to attitudes, social skills or moral values.

The emphasis in an OBE education system is on measured outcomes rather than "input", such as how many hours students spend in class or which textbooks are provided. Outcomes may include a range of skill & knowledge.

Generally, outcomes are expected to be concretely measurable, for example "Student can run 100 meters in less than one minute" instead of student enjoys physical education class.

Each educational agency is responsible for setting its own outcomes under the OBE model. Education agencies may specify any outcome that is skills & knowledge but not input just like field trips, arrangement of the school day, teaching methods or styles.

Under OBE, teachers can use any objective grading system they choose including letter grades. Many schools adopt OBE. method & use their always used grading system. A fully development OBE system give information about several specific outcomes within the subject. For example, a student getting a passing grade for mathematics as well as he might be assessed as level 4 for number sense, level 5 for algebraic concept, level 3 for measurement skills. This approach is valuable to school, parents & student also for identifying a student's strength and weaknesses.

OBE oriented teachers think about the individual needs of each student and give opportunities for each student to achieve at a variety of levels. Thus in theory, weaker students are given work within their grasp and exceptionally strong student are extended.

ISBN: 978-93-5777-343-0

Objective of the paper:

Objectives of the paper are as below

1) To study concept of outcome based education.
2) To study process of outcome based education.
3) To study merits & demerits of outcome-based-education.

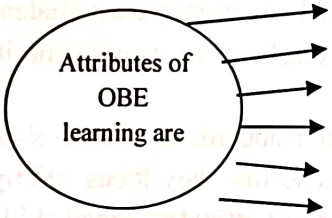
Outcome Based Education- concept and process

Outcome based education is student centered instruction model. That focuses on measuring students performance through outcomes. Outcomes include knowledge, skill and attitudes. Its focus remains on evaluation of outcomes of the program by stating the knowledge, skill and behavior a graduate is expected to attain upon completion of a programme or graduation.

Process of O.B.E -

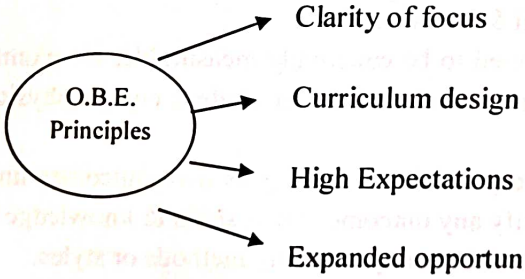
Outcome based education is a process that involves the restructuring of curriculum, assessment and reporting practices in education to reflect the achievement of high order learning and mastery .

Attributes of Outcome Based learning –

1. Result oriented
2. Objective based for the project.
3. Resources skill level focused
4. Build specific implementation goals.
5. Quantitative and measurable
6. Mixed mode learning – formal, social on-the-job.

O.B.E principles –

1. Clarity of focus –

Teacher must focus on proper content to develop students knowledge, skills & personalities.

2. Curriculum design –

Curriculum design must start with a clear definition of the intended outcomes.

3. High Expectation –

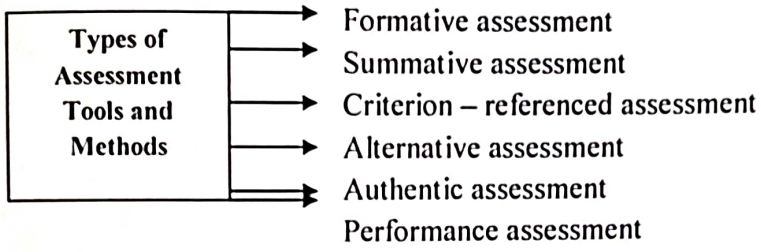
Teacher should establish high challenging standards of performance in order to encourage students for learning.

4. Expanded opportunities –

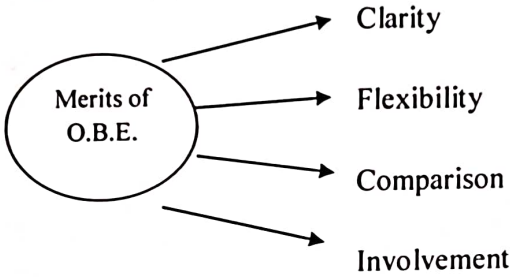
Teacher must strive to provide expanded opportunities for all students.

ISBN: 978-93-5777-343-0

Types of Assessment Tools and Methods –

Merits & demerits of OBE –

1. Clarity - Clarity is important over years of schooling and when team teaching is involved team member, or year in school, will have a clear understanding of what needs to be accomplished in each class or at each level, allowing students to progress.

2. Flexibility – OBE does not specify a specific methods of instruction, leaving instructors free to teach their students using any method.

3. Comparison – OBE can be compared across different institutions, an individual level also.

4. Involvement – Student involvement in the classroom is a key part of OBE. Students are expected to do their own learning, so they gain a full understanding and that increases students involvement.

Demerits of OBE –

1. Assessment problem -

If an outcome has been achieved, assessment may become too mechanical, looking only to see if the student has acquired the knowledge.

2. Generality –

Assessing liberal outcomes such as creativity, respect for self & others responsibility, self sufficiency, can become problematic. There is not a measurable, observable or specific way to determine if a student has achieved these outcomes.

3. Involvement –

Parental involvement, as discussed in merits section can also be a drawback. If parents and community members are not willing to express their opinion on the quality of the education system, then there is no improvement.

Conclusions: -

Conclusion from objective 1, 2 & 3.

Objective 1 To study concept of outcome based education.

Objective 2 To study process of outcome based education.

Objective 3 To study merits & demerits of outcome-based-education.

ISBN: 978-93-5777-343-0

Conclusion 1 – 1) OBE is students centered process
Conclusion 2 – 2) OBE is flexible & effective.
Conclusion 3 – 3) O.B.E. prepare student for life after school

Recommendations –

Teacher must use O.B.E. in their school to increase knowledge, skills & personality of student.

References: -

1. Best, J.w. (2009) research in Education Englewood clitts N. J. Prentice hall.
2. Kothari, C.R. (2005) Research methodology new age. International (P) Limited, Publishers, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.
3. https://blogs.oracle.com/oracle University/15things-to-know-about-outcome-based-learning-in-a-modernclоud-retrivedon23march2022.
4. https://www.k12academics.com/education-reform/outcome-based-education/what-oberetrivedon23march2022
5. https://en.wikipedia.org/wiki/outcomeobe-bassed-education retrivedon24march2019education
6. https://cie.ust.hk/teaching-resources/outcome-based-education/institutional-resorces/obe-principles-and-process.retrivedon25march2022

ISBN: 978-93-5777-343-0